

Investerings- fondsen provincie Noord-Brabant

Achtergronddocument

Juli 2023

Investeringsfondsen provincie Noord-Brabant

Wat zijn investeringsfondsen?

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
1.1 Inleiding	2.1 Kaders en grondslagen	3.1 Ontstaan investeringsfondsen	4.1 Innovatiefonds	B.1 Aanpak onderzoek
1.2 Wat is een fonds?	2.2 Bevoegdheden GS en PS	3.2 Investeringsfondsen op hoofdlijnen	4.2 Energiefonds	B.2 Literatuur
1.3 Vormgeving fonds	2.3 Aandachtspunten voor PS	3.3 Fondsen andere provincies	4.3 Brabant C fonds	B.3 Immunisatieportefeuille en Investeringsagenda
1.4 Wat is een revolverend fonds?			4.4 Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)	B.4 Revolverende fondsen andere provincies
1.5 Fondsen in Brabant			4.5 Leisure Ontwikkel Fonds (LOF)	
1.6 Wat is een investeringsfonds?			4.6 Brabant Startup Fonds (BSF)	
1.7 Waarom kiezen voor een fonds?			4.7 Breedbandfonds (tot 2018)	
1.8 Investeringsfondsen vs andere instrumenten				

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

1.1 Inleiding

1.2 Wat is een fonds?

1.3 Vormgeving fonds

1.4 Wat is een revolverend fonds?

1.5 Fondsen in Brabant

1.6 Wat is een investeringsfonds?

1.7 Waarom kiezen voor een fonds?

1.8 Investeringsfondsen vs andere instrumenten

1 Technische informatie

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

1.1 Inleiding

Voor de provincie Noord-Brabant zijn fondsen een belangrijk instrument om haar ambities te bereiken. De provincie heeft vele fondsen en onderscheidt daarbinnen een aantal investeringsfondsen. De investeringsfondsen hebben elk hun eigen doelen en kenmerken. Voor de meeste ervan geldt dat het al lang geleden is dat ze zijn ingesteld (2013-2015) en een lange looptijd hebben (tot meer dan 20 jaar). Het beheer en de uitvoering van de investeringsfondsen is op afstand geplaatst bij verbonden partijen. Deze besluiten over de inzet van de financiële middelen.

De belangrijkste vragen die voor de rekenkamer voor dit achtergronddocument centraal hebben gestaan, zijn:

- Wat is een (investerings)fonds en waarom wordt ervoor gekozen?
- Wat betekent het op afstand plaatsen van fondsen voor de rol van Provinciale Staten (PS)?
- Staan zij nog wel aan het roer? Hebben ze de mogelijkheid om (bij) te sturen?
- Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de verschillende investeringsfondsen onderling?

In deze beschrijvende rapportage geven we antwoord op deze vragen, om PS te voorzien van basisinformatie over investeringsfondsen en over de rol en sturingsmogelijkheden van PS bij deze fondsen. Hiermee willen we vooral de nieuw aangetrokken Statenleden, na de verkiezingen van maart 2023, faciliteren, maar ook voor 'oude' Statenleden achten wij het opfrissen van basisinformatie waardevol. De besluitvorming over (het instellen van) de investeringsfondsen heeft immers vaak alweer heel wat jaren geleden plaatsgevonden. De toegevoegde waarde van het bij elkaar brengen van, en rapporteren over, basisinformatie werd ook bevestigd door PS-leden tijdens een informele bijeenkomst van het thema Bestuur en Financiën van PS op 17 februari 2023. De rekenkamer had in het kader van dit onderzoek een verzoek ingediend voor deze

informele bijeenkomst om met PS-leden te spreken over onder andere hun informatiebehoefte over (investerings)fondsen.

1.2 Wat is een fonds?

1.2.1 Definitie: middelen apart gezet voor specifiek doel

Om hun ambities te bereiken zetten provincies diverse instrumenten in. Financiële instrumenten zijn er daar één van. Denk bijvoorbeeld aan de meer traditionele subsidies en aan deelnemingen, leningen en garanties.¹ Als resultante van een veranderde rol van overheden zijn deze de laatste decennia aangevuld met verschillende nieuwe financieringsinstrumenten. Overheden zijn namelijk in toenemende mate gaan samenwerken met andere partijen en zijn gaan investeren om hun doelen te bereiken en te financieren. Zo koos de provincie Noord-Brabant in de bestuursperiode 2007-2011 ook de lijn van subsidiëren naar 'samen investeren'. Dit werd nog versterkt door de economische en financiële omstandigheden in de periode 2007-2014, waaronder de kredietcrisis. Passend bij deze ontwikkeling zijn overheden meer gebruik gaan maken van een 'nieuw' financieringsinstrument: 'fondsen'.

In reactie op schriftelijke vragen van de rekenkamer heeft de provincie Noord-Brabant aangegeven dat ze geen bestuurlijk vastgestelde definitie voor het instrument 'fonds' heeft. Met de term 'fonds' wordt slechts aangeduid dat financiële middelen bijeen zijn gebracht om een (maatschappelijk) doel te realiseren. Er moet dus sprake zijn van een afgescheiden vermogen, zo wordt aangegeven. Andere bronnen geven vergelijkbare omschrijvingen. Zie onderstaand kader voor enkele voorbeelden.

¹ De Zuidelijke Rekenkamer voerde eerder onderzoek uit voor de provincie Noord-Brabant naar deze onderwerpen, naar [subsidies](#) in 2013 en naar [financiële bindingen](#) in 2018/2019.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Kader 1 Omschrijvingen van 'fonds'

Dezelfde omschrijving wordt gegeven op de website (van het project) 'Financieren in Netwerken'. Dit betreft een samenwerkingsverband tussen de provincies Zuid-Holland en Noord-Brabant, de Universiteit Leiden, de Universiteit van Amsterdam en Tilburg University.

In het Statenvoorstel 'Fondsvoorstellen 2e tranche Investeringsagenda' van de provincie uit 2012 staat:

"in juridische zin heeft een fonds feitelijk geen inhoudelijke betekenis en geen status. In zekere zin is een fonds niet meer dan een financiële toezegging ('pot geld') voor een bepaald doel."

Vergelijkbaar met deze omschrijving, maar iets uitgebreider wordt een fonds bij beantwoording van de schriftelijke vragen door de provincie (2023) ook omschreven als: "een financiële toezegging (in de vorm van participaties (aandelenkapitaal, leningen, subsidies en garanties) waarmee op voorhand vastgestelde (maatschappelijke/publieke) doelstellingen dienen te worden bereikt door de inzet van deze financiële middelen."

De financiële begrippenlijst (www.dfbonline.nl) stelt: "een hoeveelheid geld die apart is gezet voor een specifiek doel"

1.3 Vormgeving fonds

Het opzetten en inrichten van een fonds is onderdeel van, en moet passen binnen, het bredere instrumentarium dat op een beleidsterrein wordt ingezet. Fondsen kunnen op verschillende wijzen worden vormgegeven, waarbij gekozen kan worden voor een intern of extern beheerd fonds.

Intern beheer

Bij intern beheer kan bijvoorbeeld een eigen begrotingsartikel, een eigen rechtspersoon of een bestemmingsreserve worden aangemaakt, waarin de financiële middelen worden 'afgescheiden'. Het Spaar- en investeringsfonds infrastructuur (SIF) is een voorbeeld van een fonds in de vorm van een bestemmingsreserve. Bij dit intern beheer is het zonder meer mogelijk om tussentijds politiek te sturen op bijvoorbeeld uitgangspunten of verstrekkingen van het fonds. De beheerder van het fonds kan minder onafhankelijk investeringsbeslissingen nemen. Cofinanciering door andere partijen is niet mogelijk. Er gelden publiekrechtelijke waarborgen, zoals het afleggen van verantwoording over bestedingen aan PS (transparantieverplichting). Het fonds is in dat geval ook gebonden aan de Algemene wet bestuursrecht (Awb), de algemene beginselen van behoorlijk bestuur (abbb), de Wet open overheid (Woo) en de Wet normering topinkomens (WNT) en voor derden bestaat er de mogelijkheid om bezwaar te maken tegen investeringsbeslissingen bij de bestuursrechter.

Extern beheer

Een fonds kan echter ook 'op afstand' van de provincie worden geplaatst in een afzonderlijke rechtsvorm. Bij dit extern beheer wordt het beheer en de uitvoering van het fonds bij een derde partij, waar de provincie (in)direct in participeert, ondergebracht. Dit heeft gevolgen voor mogelijkheden van de provincie tot sturing, zeggenschap en verantwoording. Een extern beheerd fonds is namelijk een privaatrechtelijke rechtspersoon (besloten vennootschap, naamloze vennootschap of stichting). Het Burgerlijk Wetboek (BW) is van toepassing en klachtenregeling en beroep loopt bij

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

de civiele rechter.² Dit betekent onder andere minder controlemogelijkheden voor PS en publiekrechtelijke waarborgen zijn niet zonder meer van toepassing. Het is daarom belangrijk om er vooraf onder andere rekening mee te houden welke mate van sturing door, en verantwoording aan de provincie gewenst is en om dit ook (privaatrechtelijk) te borgen, bijvoorbeeld via statuten. Dit is onderdeel van het afwegingskader uit de Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen van de provincie en PS worden voorafgaand aan de oprichting in de gelegenheid gesteld om mede hierover wensen en bedenkingen kenbaar te maken (zie verder paragraaf 2.1).

Bij extern beheer kan gekozen worden voor een beheerder die deskundigheid heeft op het gebied van fondsbeheer en investeringsbeslissingen in het betreffende beleidsveld. Besluitvorming over financieringen komt los te staan van politieke kleuring en er kan extra geld van andere partijen worden aangetrokken (cofinanciering). Ook is het makkelijker om van vrijstellingen op het staatssteunverbod gebruik te maken, omdat er voor de provincies regels gelden die moeten voorkomen dat zij rechtstreeks een individuele investering plegen.³

Tabel 1 Verschillen intern beheer (publiekrechtelijke vorm) en extern beheer (privaatrechtelijke vorm)

Intern beheer (publiekrechtelijk)	Extern beheer (privaatrechtelijk; op afstand)
<p><i>Publiekrechtelijke waarborgen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Awb, abbb, Woo, WNT, transparantie-verplichting, bezwaar en beroep bij de bestuursrechter 	<p><i>Privaatrechtelijk</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • BW, klachtenregeling en beroep bij civiele rechter*.
<p><i>Voordelen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Rechtsstatelijke en democratische waarborgen. Zo kan zonder meer tussentijds politiek worden gestuurd op uitgangspunten of verstrekkingen van het fonds 	<p><i>Voordelen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Grote flexibiliteit en vrijheid (bijv. i.h.a. geen politieke besluitvorming nodig bij individuele investeringsbeslissingen, eenvoudiger risicokapitaal verstrekken) • Cofinanciering mogelijk • Expertise/deskundigheid fondsbeheerder • Fondskosten inzichtelijk
<p><i>Nadelen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Veel regels • Geen cofinanciering mogelijk • Europees recht hecht waarde aan beheer op afstand • Private partijen op fonds niveau aantrekken lijkt lastiger • Fondskosten niet inzichtelijk (betreffen personeelskosten die verantwoord worden op programmaniveau) 	<p><i>Nadelen</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Oprichten fonds externe partij is tijdrovend en duur • Minder 'harde' en bindende regels, minder transparantie en toegankelijkheid • Democratische (o.a. controlemogelijkheden PS) en rechtsstatelijke waarborgen zijn wel mogelijk, maar dienen vooraf privaatrechtelijk te worden gecreëerd

* Als het financieringsinstrument een subsidieregeling is, gelden de publiekrechtelijke waarborgen.

Bron: Eigen bewerking van informatie op de website financiereninnetwerken.nl en in de Handreiking revolverende fondsen (2020) van de Rekenkamer Den Haag

² Als het financieringsinstrument hierbij een subsidieregeling is, dan is daarentegen de Awb van toepassing en is er bezwaarmogelijkheid via de bezwaarschriftencommissie.

³ Noordelijke Rekenkamer, Uit het oog, uit het hart? Revolverende fondsen in de provincie Groningen, 2021, p. 70.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

1.4 Wat is een revolverend fonds?

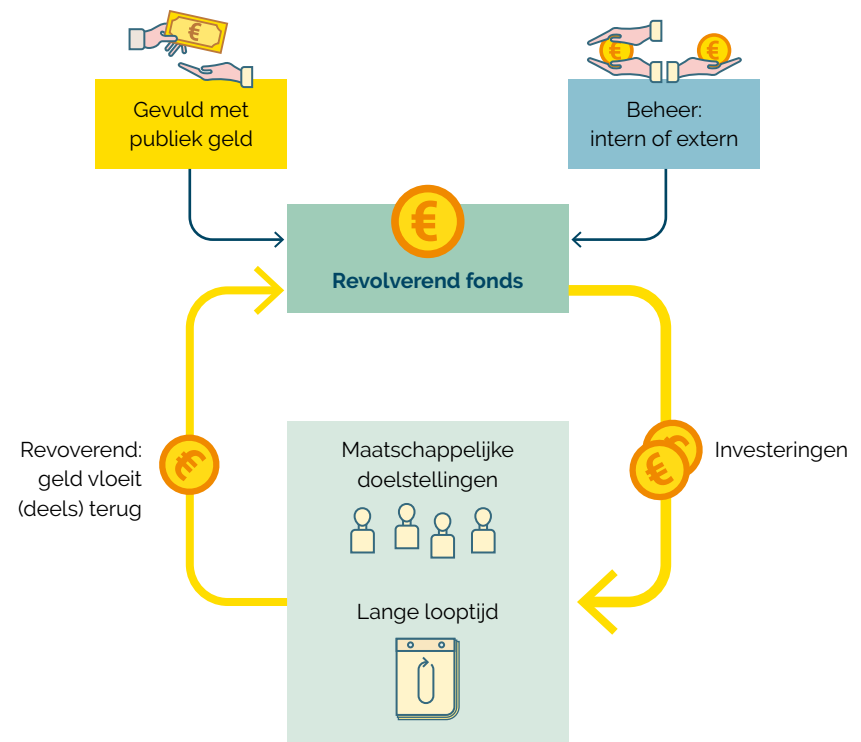
Naast maatschappelijk rendement kan het voor fondsen tevens de bedoeling zijn dat ze revolverend zijn.

De provincie stort publiek geld in een fonds dat is opgericht omdat er sprake is van marktfalen en vanuit het fonds wordt geïnvesteerd in maatschappelijk relevante projecten van eindbegunstigden. De financiering, waarbij ook sprake kan zijn van investeringen van derden, vindt meestal plaats via leningen, deelnemingen en garanties. Als de opbrengsten daarvan (aflossingen, rente, dividend, winst) – deels of geheel – weer terugvloeien naar het fonds noemen we dit *revolveren*.

De terugvloeiende opbrengsten kunnen tot het eind van de looptijd opnieuw worden ingezet voor (andere) projecten.

Het belang hiervan is groter geworden doordat de provincie lange tijd geconfronteerd is met teruglopende inkomsten uit vermogen door de lage rentestand en het wegvallen van dividendinkomsten. Daar komt nog bij dat vanaf 2026 de financiële ruimte van de provincies mogelijk zal verminderen door bezuinigingen van het Rijk en de hervorming van de motorrijtuigenbelasting in 2030.⁴

Figuur 1 Figuratieve weergave van een revolverend fonds

Bron: Rekenkamer Den Haag, Handreiking revolverende fondsen, 2020 (eigen bewerking)

⁴ Deze twee bronnen zijn tezamen goed voor bijna de helft van de totale inkomsten van de provincie Noord-Brabant.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Een revolverend fonds wordt opgericht met het oog op marktfalen en/of om de 'polsstok' te verlengen (private aanvulling op publieke middelen). Dit betekent dat het fonds investeert in maatschappelijk relevante projecten die niet of tegen een zeer hoog rentepercentage door de kapitaalmarkt worden gefinancierd, vanwege bijvoorbeeld de daarmee gepaard gaande lange en hoge financieringsbehoefte en/of risico dat de investering niet (in zijn geheel) wordt terugverdiend. Met andere woorden: projecten met een maatschappelijke meerwaarde waar de private financieringsmarkt terughoudend is. Omdat revolverende fondsen ook rekening houden met de maatschappelijke opbrengsten van een investering, financieren zij deze projecten wel.⁵

Financiering dwingt betrokken partijen om meer oog te hebben voor het eindresultaat, niet alleen in termen van maatschappelijk rendement maar ook in termen van financieel rendement. De focus wordt daarmee gelegd op langetermijndoelstellingen en dit komt naar verwachting de maatschappelijke effecten ten goede.⁶ (Revolverende) fondsen zijn echter niet risicoloos. Het is namelijk onzeker of investeringen daadwerkelijk renderen en terugvloeien.

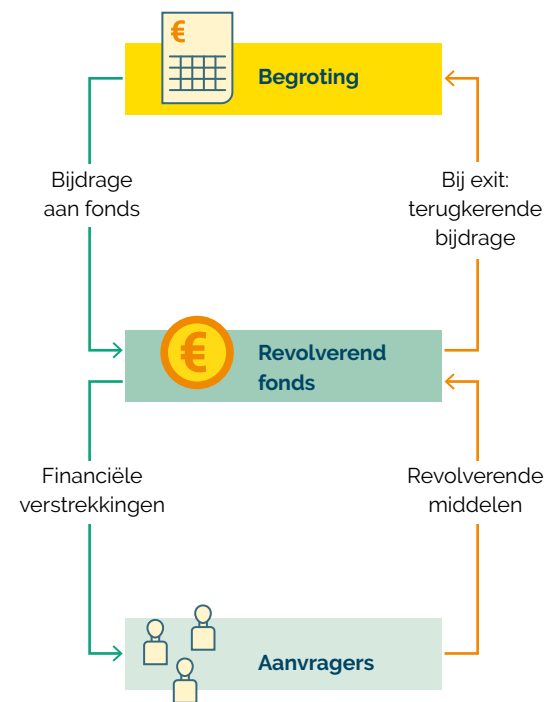
De provincie Noord-Brabant onderscheidt drie hoofdsoorten van revolverendheid (en varianten daarvan):

1. Revolverend door een bedrag beschikbaar te stellen wat meerdere keren kan worden ingezet, maar dat uiteindelijk niet in zijn geheel terugkomt.
2. Revolverend door een bedrag beschikbaar te stellen, wat meerdere keren kan worden ingezet, maar waarvan de opbrengsten, zoals rente en dividend, voldoende zijn om de uitvoeringskosten en 'defaults' van het fonds te compenseren. Dit wordt aangeduid als 'nominaal revolverend'.
3. Revolverend waarbij de inkomsten als rendement worden beschouwd. Hierbij komt het beschikbare bedrag en de rente terug.

⁵ Bron: financiereninnetwerken.nl

⁶ ECORYS en ERAC impact, Praktijkervaringen met Revolverende Fondsen, 2013 (blz. 8).

Figuur 2 (Revolverend) fonds bij extern beheer

Bron: Rekenkamer Den Haag, Handreiking revolverende fondsen, 2020 (eigen bewerking)

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

1.5 Fondsen in Brabant

In de begroting 2023 / jaarstukken 2021 van de provincie komen we 20 fondsen tegen, exclusief Europese, landelijke en regionale fondsen. In onderstaande tabel zijn deze opgenomen. De rekenkamer constateert op basis van dit overzicht dat de provincie in 2021 meerdere fondsen had die zich richten op een diversiteit aan beleidsvelden en -onderwerpen. De provincie heeft aangegeven dat ze niet kan aangeven of dit een totaaloverzicht betreft, omdat de term 'fonds' geen exacte en vastgelegde definitie kent (zie paragraaf 1.2). Hierdoor is het niet geheel duidelijk wat wel en niet als fonds kan worden aangemerkt en wordt de naam 'fonds' soms ook eenvoudig gekoppeld/toegepast.⁷

Tabel 2 Fondsen genoemd in begroting 2023 en/of jaarstukken 2021 (exclusief Europese, landelijke en regionale fondsen)

Fondsen	Investeringsfondsen?	Onderwerp / Toelichting
Cleantechfondsen	nee	Kennis en innovatie duurzame energie; beheerder Brabantse Ontwikkelings Maatschappij (BOM)
Biobased investeringsfondsen	nee	Biobased innovaties; € 8 miljoen; BOM. In 2021 samengevoegd met het Innovatiefonds Brabant
MKB-Plusfondsen	nee	Scale up innovatieve MKB-bedrijven
Brabant Outcome Fund (BOF2)	nee	Brede welvaart. Begin 2023 nog niet ingesteld; instelling en oprichting nog in onderzoek
Transitiefonds Veehouderijen	nee	Duurzame investeringen veehouderijen. Per 1-1-2021 beëindigd
BV Agro& CO kapitaalfondsen	nee	Innovatie, economische vernieuwing agrarische sector en landelijk gebied. In 2015 beëindigd

⁷ Zo worden bijvoorbeeld naast de fondsen zoals opgenomen in de tabel, ook nog 'Brabant Pledge Fund' en 'Scale-up fondsen' in de voornoemde begroting / jaarstukken genoemd. De provincie heeft aangegeven dat dit geen fondsen zijn. Het betreft respectievelijk een samenwerkingsverband van partijen met een fonds en een verzamelnaam voor fondsen die zich richten op bedrijven die een grote groeisprong moeten maken.

Fondsen	Investeringsfondsen?	Onderwerp / Toelichting
Buurnatuur- en Buurtwaterfondsen		Leefbaarheid; watergerelateerd groen in buurten
Life Science & Health Fund	nee	Ontwikkeling jonge, startende en doorgroeende innovatieve bedrijven in de Life Science & Health sector. BOM. Wordt uitgefaseerd
RedMedTech Discovery Fund	nee	Octrooi, pre-seed en proof-of-concept financiering van innovatieve starters in de Life Science & Health sector
Brabant Sportfondsen	nee	Gezonde levensstijl kinderen, terugdringen stress jongvolwassenen, verminderen eenzaamheid ouderen en in beweging brengen Brabanders met een beperking. Looptijd 2022-2025, € 1,6 miljoen
Brabants Scholingsfondsen	nee	Vergroting scholingsaanbod en dit financieel toegankelijk maken voor de gebruiker
Zorgvastgoedfondsen	nee	Vastgoed sector zorg. Begin 2023 nog niet ingesteld; instelling en oprichting nog in onderzoek
Spaar- en investeringsfondsen infrastructuur	nee	Infrastructuur. € 750 miljoen
Innovatiefonds Brabant	ja	Innovatie
Energiefondsen Brabant	ja	Duurzame energie en energiebesparing
Breedbandfondsen	ja	Breedband. In 2018 beëindigd
Groen Ontwikkelingsfonds Brabant	ja	Natuurnetwerk Brabant
Brabant C fondsen	ja	Kunst- en cultuuraanbod
Leisure Ontwikkelingsfonds Brabant	ja	Innovaties leisuresector
Brabant Startup Fondsen	ja	Beginnende innovatieve bedrijven

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Uit bovenstaande tabel blijkt dat de provincie binnen haar fondsen zeven investeringsfondsen onderscheidt. Er is circa € 500 miljoen⁸ beschikbaar gesteld voor deze investeringsfondsen:

1. Innovatiefonds Brabant
2. Energiefonds Brabant
3. Breedbandfonds (in 2018 beëindigd)
4. Groen Ontwikkefonds (voor) Brabant(se natuur) (GOB)
5. Brabant C fonds
6. Leisure Ontwikkel Fonds Brabant (LOF)
7. Brabant Startup Fonds (BSF)

1.6 Wat is een investeringsfonds?

1.6.1 Investeringsfonds: fonds met vastgestelde sturings- en verantwoordingsmethodiek

Dit zijn fondsen die cofinanciering en over het algemeen een mate van revolverendheid nastreven en worden beheerd en uitgevoerd door verbonden partijen. Alleen de daarbij vastgestelde sturings- en verantwoordingsmethodiek onderscheidt deze zeven investeringsfondsen van de overige fondsen, zo is tegenover de rekenkamer aangegeven. Ze hebben de naam 'investeringsfondsen' gekregen, omdat de als eerste opgerichte fondsen werden ingesteld vanuit de zogenaamde Essent-investeringsagenda van de provincie.

De eerste vijf fondsen zijn in 2013/2014 opgericht en het Leisure Ontwikkel Fonds in 2017. Deze fondsen zijn vanuit de provincie gefinancierd uit de reserve Investeringsagenda (Essent) die is gevormd uit de opbrengst van de verkoop van de aandelen Essent van de provincie in 2009. Het Brabant Startup Fonds is in 2018 opgezet en is

gefinancierd via de begrotingscyclus uit de begrotingspost 'MKB en ondernemerschap van het Economisch Programma Brabant' en middels een lening vanuit het Rijk.

1.7 Waarom kiezen voor een fonds?

Het instrument fonds kan om verschillende redenen worden gebruikt door overheidsorganisaties; in dit geval de provincie. De belangrijkste en meest genoemde redenen zijn⁹:

- Fonds: als de beleidsdoelstelling een lange adem met een langdurige financieringsvraag vraagt en daarvoor bij de provincie voldoende financiële middelen beschikbaar zijn.
- Extern beheerd fonds: als de provincie, samen met een netwerk van (publieke en/of private) partners projecten of bedrijven wil financieren (cofinanciering) en/of gebruik wil maken van de ervaring en expertise van een externe fondsbeheerder voor het efficiënt bereiken van de beleidsdoelstelling. Maar ook in verband met (mogelijke) schaalvoordelen in beheerkosten en expertise, als de provincie in aanvulling op één of meer bestaande fondsen een fonds wil opzetten dat vergelijkbaar is met fondsen van een externe fondsbeheerder. Een extern fonds betekent ook minder (eenvoudig) politiek-bestuurlijke inmenging en daarmee kortere besluitvormingsprocessen en minder (onvoorspelbare) wisselingen in beleid en de voorwaarden voor financiering.
- Revolverend fonds: samen met partners investeren in maatschappelijke relevante projecten waar sprake is van marktfalen; projecten waarvoor wel een terugverdienmogelijkheid bestaat, maar die niet of onvoldoende worden opgepakt door de private markt vanwege de daarmee gepaard gaande risico's, waaronder een lange terugverdientijd. Een fonds met een 'lange' looptijd (zie eerste bullet) maakt de lange terugbetaalperiode van individuele investeringen en het terugverdienen van de (beheer)kosten van het fonds (beter) mogelijk. Voldoende financiële middelen in

⁸ Dat is ongeveer 30 à 40% van de gerealiseerde gemiddelde begrotingsomvang van de afgelopen vijf jaar.

⁹ Gebaseerd op informatie van de website financiereninnetwerken.nl.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

het fonds (zie eerste bullet) maakt enerzijds een efficiënte inzet ervan mogelijk door een betere verhouding tussen beheerkosten en het behalen van het beleidsdoel via de investeringen. Anderzijds maakt dat mogelijk om in verschillende projecten te investeren zodat het risico kan worden gespreid.

In onderstaande tabel zijn (mogelijke) voor- en nadelen van (extern beheerde) revolverende fondsen, zoals in deze en voorgaande paragrafen genoemd, kort weergegeven.

Tabel 3 (Mogelijke) voor- en nadelen van (extern beheerde) revolverende fondsen

(Mogelijke) voordelen	
Lange investeringstermijn	Geld in een (revolvent) fonds blijft meerjarig beschikbaar voor een bepaald (maatschappelijk) doel
Stimuleren van en grotere kans op levensvatbare projecten	Omdat het geld bij een revolverend fonds moet worden terugbetaald, is het waarschijnlijker, dan bij andere financieringsinstrumenten, dat een fondsbeheerder investeert in projecten met een positieve businesscase
Hefboomwerking (<i>multiplier</i>)	Inbreng van publiek geld kan voor vertrouwen zorgen, waardoor ook private partijen gaan investeren. Bij een extern fonds is cofinanciering op project- of fondsniveau mogelijk
Efficiënte inzet van publiek geld: revolverend	Bij een revolverend fonds kan publiek geld via het fonds meerdere keren worden ingezet
Imago en betrouwbaarheid extern fonds	Bij een extern fonds bestaat bij eindbegunstigden een <i>beeld</i> dat de fondsbeheerder een betere gesprekspartner is door expertise en dat het fonds betrouwbaarder is door minder (onvoorspelbare) wisselingen in beleid en financiële voorwaarden. Ook is er (daardoor) meer zekerheid en daardoor meer vertrouwen over de financiering: de beschikbaarheid van middelen.

(Mogelijke) nadelen

Minder controle en verantwoording / grote afstand tussen provincie en ontvanger	Bij een extern fonds hebben PS, zonder aanvullende afspraken, weinig zicht op besteding en doelmatigheid van het fonds (valt buiten de jaarlijkse sturings- en verantwoordingscyclus (S&V-cyclus)). Teruggevloeid geld kan zonder autorisatie worden geheinvesteerd, tot PS besluiten tot het beëindigen van het fonds of het vaststellen van een nieuw investeringsplan
Duur en complex	Het oprichten en in stand houden (beheer) van een revolverend fonds kan duur en complex zijn en moet worden 'terugverdiend'. De mogelijkheid van terugverdienen is aanwezig
Financiële risico's	Over het algemeen wordt geïnvesteerd in risicovolle projecten die niet (volledig) via de markt zijn te financieren. Dit betekent dat wellicht niet al het geld terugkomt. Er dienen afspraken te worden gemaakt over de verdeling van zeggenschap en risico's met cofinanciers
Bestedingsdrang	Als het investeringsfonds veel inkomsten genereert bestaat het gevaar dat het uitgavenniveau afhankelijk wordt van het inkomstenpeil, waardoor er een bestedingsdrang ontstaat. Hierdoor worden mogelijk minder kansrijke projecten (alsnog) gefinancierd
Lange terugverdientijd / Middelen niet direct opeisbaar	Eenmaal geïnvesteerd (verstrek) geld is lange tijd niet beschikbaar en opeisbaar. Door lange terugverdientijd kan ook sprake zijn van waardeverlies van ingebracht publiek geld door inflatie (provincie vraagt geen rente aan het fonds). De grootte van dit risico is afhankelijk van de lange termijn kaspositie van de verstrekker en het fondsvolume

Bron: Eigen bewerking van informatie op de website financiereninnetwerken.nl, de Handreiking revolverende fondsen (2020) van de Rekenkamer Den Haag en de publicaties Zicht op revolverende fondsen van het Rijk (2019) en Warmtefonds: geen gratis geld (2021) van de Algemene Rekenkamer

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

1.8 Investeringsfondsen versus andere instrumenten

De provincie investeert niet alleen in de publieke taak via de investeringsfondsen die met name gefinancierd zijn uit de reserve Investeringsagenda. Ze investeert ook in de publieke taak via bijvoorbeeld de Immunisatieportefeuille, reguliere begrotingsuitgaven en (deed dat ook) 'rechtstreeks' uit de reserve Investeringsagenda (1^e tranche en 3^e tranche).

Het vermogen van de provincie is ondergebracht in twee portefeuilles/reserves die deel uitmaken van de bestemmingsreserve Essent: de Immunisatieportefeuille en de Investeringsagenda-portefeuille, ook wel de reserve Investeringsagenda genoemd. De middelen uit deze portefeuilles gebruikt de provincie om te investeren en krediet te verstrekken. De provincie definieert investeren als: het uitzetten van middelen in de vorm van het participeren in eigen vermogen, het verkrijgen van eigendom van roerende en onroerende zaken of het deelnemen in fondsen. Kredietverstrekking definieert ze als het uitzetten van middelen in de vorm van een lening. De risicohouding van de provincie is ten principale risicomijdend.¹⁰ PS hebben in 2010 € 2,2 miljard opzij gezet in de Immunisatieportefeuille. Deze portefeuille heeft een inkomensfunctie voor de begroting waardoor de investeringen een (zeer) laag risico dienen te hebben. Door de ultralage rente liep het rendement van de portefeuille fors terug, waardoor er minder geld naar de begroting ging en de provincie minder kon besteden. Mede door deze ontwikkelingen en met het oog op voorziene bezuinigingen vanaf 2025 waardoor de provincie ook daardoor minder inkomsten zal hebben, is in 2021 de mogelijkheid geschapen om ook te investeren met een beperkt hoger risico: van beleggen naar maatschappelijk investeren; van een zeer laag naar een laag risico. Voor de reserve Investeringsagenda hebben PS in 2010 maximaal € 1 miljard opzij gezet. Deze reserve

heeft een spaarfunctie, waardoor de investeringen een meer dan laag/wat hoger risico mogen hebben.

In de figuur op de volgende pagina is de verdeling van de Essent-gelden over de Immunisatieportefeuille en de reserve Investeringsagenda en de investeringen van de 1^e, 2^e en 3^e tranche van de investeringsagenda schematisch weergegeven. In paragraaf 3.1 geven we een uitgebreidere toelichting op het ontstaan van de investeringsfondsen.

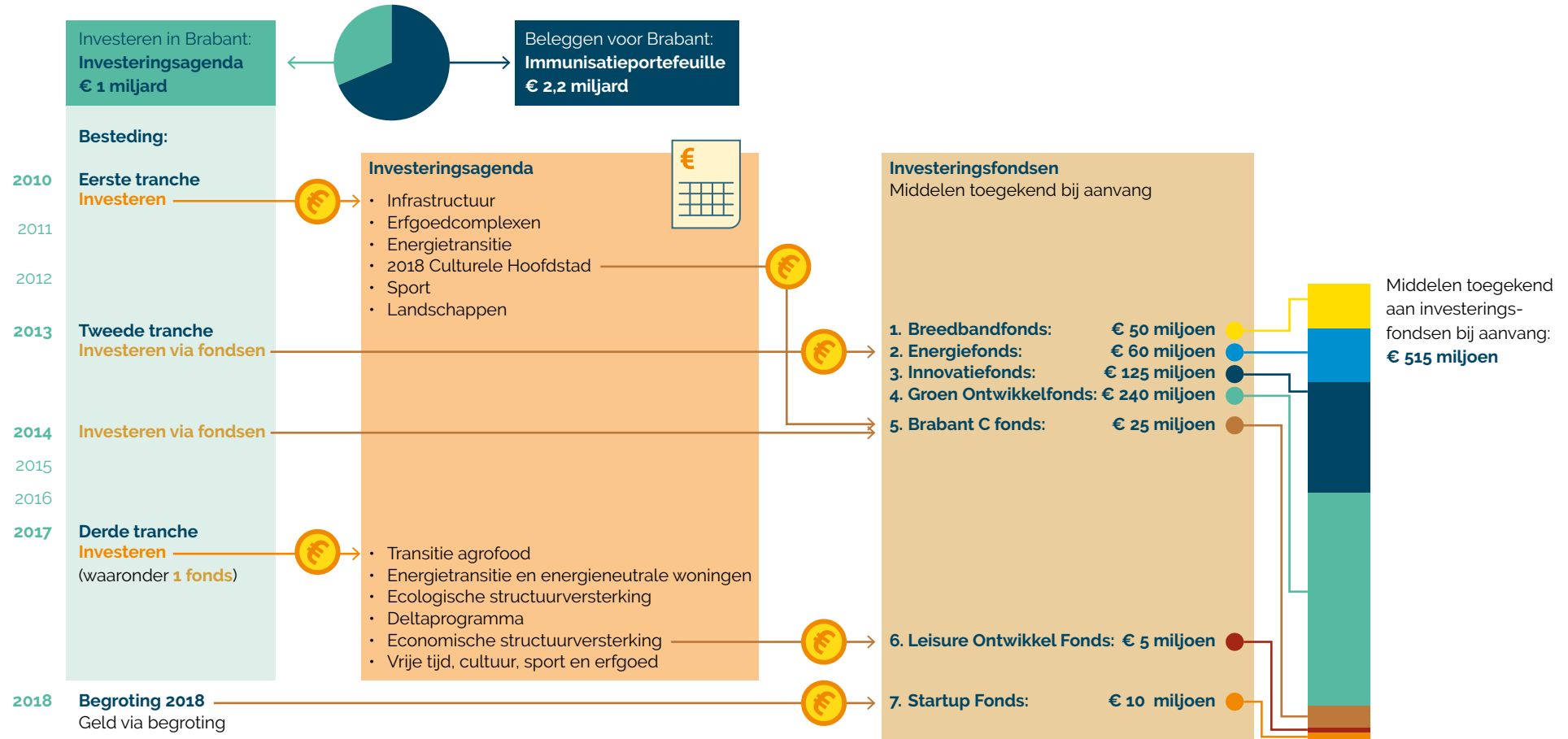
¹⁰ Provincie Noord-Brabant, Verordening treasury Noord-Brabant 2021 (PS, 18 mei 2021) en de uitwerking daarvan: Treasurystatuut Noord-Brabant 2022 (GS, 2 oktober 2022). Hierin zijn ook kaders vastgelegd voor de twee portefeuilles.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Figuur 3 Verdeling Essent-gelden en investeringen in de 1^e, 2^e en 3^e tranche Investeringsagenda

2009 Verkoop aandelen Essent Opbrengst: € 3 miljard

Bron: Provincie Noord-Brabant, aangevuld en eigen vormgeving door de rekenkamer

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

1.8.1 Verschillen en overeenkomsten investeringsfondsen en andere uitgaven

In onderstaande tabel zijn zeer op hoofdlijnen diverse verschillen en overeenkomsten opgenomen tussen investeringen uit de Immunisatieportefeuille, investeringen uit de investeringsfondsen en reguliere begrotingsuitgaven.

Tabel 4 Zeer op hoofdlijnen verschillen en overeenkomsten immunisatieportefeuille, investeringsfondsen en reguliere begrotingsuitgaven

Immunisatieportefeuille	Investeringsagenda: investeringsfondsen	Reguliere begrotingsuitgaven
PS wensen en bedenkingen per uitzetting	PS besloten / stelden kaders per fonds	PS besluiten /stellen kaders i.h.a. per programma / beleidsnota
Maatschappelijk doel per uitzetting door PS bepaald	Maatschappelijk doel per fonds is door PS bepaald	Maatschappelijk doel per programma /beleidsnota door PS bepaald
PS per uitzetting wensen en bedenkingen bij middelen	PS stelden bij start op fonds-niveau middelen beschikbaar voor lange periode	PS stellen in S&V-cyclus (begroting (swijziging)en) middelen beschikbaar. Bijstellingen mogelijk.
Revolverendheid is uitgangspunt: categorie 3, marktconform rendement, (zeer) laag risico	Revolverendheid is waar mogelijk uitgangspunt: categorie 1 en 2, nominaal of minder, meer dan laag risico	Revolverendheid is geen algemeen uitgangspunt
GS zoeken projecten die passen bij kaders/doelen PS	Fondsbeheerder zoekt projecten om samen met partners in te investeren passend bij doel (PS)	GS zoeken instrumenten om doelen te bereiken die door PS zijn vastgesteld
Verantwoording over uitzettingen aan PS via periodieke (voortgangs)rapportage: treasury jaarplan (januari), S&V-cyclus (juni en november)	Door afspraken vooraf verantwoording aan PS over de fondsen/verbonden partijen via o.a. de S&V-cyclus en i.h.a. vierjaarlijkse evaluatie	Verantwoording aan PS i.h.a. op hoofdlijnen via de S&V-cyclus

De investeringen en financieringen (uitzettingen) vanuit de Immunisatieportefeuille hebben een maatschappelijk doel dat door PS wordt bepaald. De (investerings)fondsen richten zich op specifieke thema's die zijn vastgelegd in de aandeelhoudersinstructies van de diverse fondsen, die door GS zijn vastgesteld en dus onder de provinciale taak vallen.

Desgevraagd heeft de provincie aangegeven dat bij beleidsvoorstellen en opgaven waarvoor extra middelen worden gevraagd, de keuze voor welke middelen daarvoor worden ingezet via de zogenaamde financiële afwegingsladder van de provincie verloopt. Deze ladder is bij de begroting 2017 vastgesteld. Uitgaande van de treden van deze ladder dient eerst gekeken te worden of er middelen van derden beschikbaar zijn. Externe fondsen horen in dit geval tot deze noemer. Als er een extern fonds is waar mogelijk een beroep op kan worden gedaan, dient daar eerst op worden ingezet. Als daar niet of onvoldoende gebruik van kan worden gemaakt, komt op de tweede trede van de afwegingsladder de Immunisatieportefeuille in beeld.

In bijlage B.3 geven we een uitgebreidere toelichting op de Immunisatieportefeuille en de reserve Investeringsagenda.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

2.1 Kaders en grondslagen

2.2 Bevoegdheden GS en PS

2.3 Aandachtspunten voor PS

2 Juridisch-bestuurlijk

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

2.1 Kaders en grondslagen

2.1.1 Fondsen

De Provinciewet, het Besluit begroting en verantwoording provincies en gemeenten (BBV), de Wet Gemeenschappelijke Regelingen, het Burgerlijk Wetboek (BW) en de Wet normering topinkomens (WNT) omvatten landelijke kaders voor fondsen en verbonden partijen. De provincie Noord-Brabant heeft kaders voor fondsvorming en verbonden partijen opgenomen in de Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen. Deze nota is in december 2014 door PS vastgesteld en in 2015 geactualiseerd. De nota omvat:

- een afwegingskader voor de keuze van de juiste/geschikte samenwerkingsrelatie/vorm
- uitwerking van sturing, beheersing, toezicht en verantwoording van, en op, deze verbonden partijen
- de bevoegdheden en rolverdeling tussen PS en GS.

Om onder andere het eerst genoemde nadeel van een extern beheerd fonds uit tabel 3 in paragraaf 1.7 (minder controle en verantwoording (door PS)) te ondervangen en daarvoor waarborgen te scheppen heeft de rekenkamer in 2013 op verzoek van PS een brief gepubliceerd met aandachtspunten voor fondsvorming/verbonden partijen.¹¹ Deze aandachtspunten zijn van belang voor kaderstelling en controle bij fondsvorming/verbonden partijen wat vooraf door PS dient te worden vastgesteld. De provincie heeft deze aandachtspunten overgenomen in haar Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen.

¹¹ Zuidelijke Rekenkamer, [Rekenkamerbrief Fondsvorming provincie Noord-Brabant](#), 2013. Deze brief met aandachtspunten is destijds opgesteld met het oog op besluitvorming over de instelling van vier fondsen, in het kader van de 2^e tranche van de Investeringsagenda (zie volgende paragraaf).

In het najaar van 2020 is gestart met een actualisatie van deze nota.

Door personele ontwikkelingen laat de afronding langer op zich wachten. Begin maart 2023 was de verwachting dat deze in het derde kwartaal van 2023 aan PS zal worden aangeboden.

Aandachtspunt PS

2.1.2 Investeringsfondsen

De investeringsfondsen dienen te voldoen aan de uitgangspunten van de in de voorgaande paragraaf genoemde landelijke kaders en de Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen van de provincie.

Daarnaast geldt voor de investeringsfondsen die uit de reserve Investeringsagenda zijn gefinancierd (1 tot en met 6) dat ze aan het afsprakenkader dienen te voldoen dat PS in 2010 vaststelden voor de investeringsagenda. Dit afsprakenkader bevat een set van ijkpunten voor de investeringsvoorstellen die worden gefinancierd uit voornoemde reserve.¹² Uitgangspunt daarbij is dat de ijkpunten geen strak keurslijf zijn. Over de ijkpunten en de interpretatie ervan is meermaals uitgebreid gediscussieerd tussen GS en PS. Het betrof een zoektocht tussen concreetheid/strakheid en hanteerbaarheid/ruimte.¹³ In onderstaand kader worden de ijkpunten op hoofdlijnen weergegeven.

¹² In 2011 publiceerden we ons onderzoek naar de totstandkoming van deze ijkpunten en de toepassing ervan in de 1^e tranche. Zuidelijke Rekenkamer, [IJKpunten investeringsstrategie Agenda van Brabant](#), 2011

¹³ De door PS gevraagde concrete uitwerking in spelregels is er nooit gekomen. Bij de 2^e tranche werd gesteld dat de ijkpunten geen strak keurslijf mogen zijn, omdat het aan PS is om hierin hun eigen politieke afwegingen te maken.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Kader 2 IJkpunten investeringsstrategie Agenda van Brabant op hoofdlijnen (versie 2010-2015; eigen bewerking)

Investeringsvoorstellen:

1. Dienen **zoveel als mogelijk op meerdere van onderstaande domeinen maatschappelijk effect te sorteren**:
  - Kennis: duurzame innovatie en slimme ambachtelijkheid;
  - De bereikbare regio;
  - Leefklimaat: topvoorzieningen;
  - Brabants mozaïek;
  - Natuur en landschap.
2. Dienen **aantoonbaar structuurversterkend te zijn** op het ruimtelijk-economische, ecologische en/of culturele domein zoals verwoord in de Agenda van Brabant.
3. Dienen **duurzame lange termijn investeringen** te betreffen die **niet in het reguliere beleid zijn voorzien** (zijn aanvulling).
4. Dienen **niet in de plaats te komen van andere middelen**: betreffen een extra investeringsimpuls.
5. Dienen een **aantoonbaar multipliereffect** te hebben: prikkelen tot investeringen van derden waarbij de multiplier kan variëren al naar gelang het type investering of project.
6. Dienen niet (eenmalige) consumptieve bestedingen te zijn, maar dragen bij aan duurzame investeringen (én investeringsrelaties), met **waar mogelijk en/of kansrijk een revolverend karakter**: in beginsel niet subsidiëren, maar investeren.
7. Er wordt **geparticipeerd en niet gesubsidieerd**. Er is een **'exit-strategie'** om provinciaal vermogen weer vrij te krijgen. Duidelijk moet worden wanneer, onder welke omstandigheden en hoe de provincie zich kan terugtrekken.
8. Dienen te zijn **afgestemd met gemeentelijke, rijks- of Europese agenda's**, met oog op optimale benutting van Europese en rijksmiddelen.

9. Dienen waar mogelijk te worden ontwikkeld of uitgevoerd door inzet van ontwikkel- of uitvoeringsvermogen van buiten. Het voordeel van het **'op afstand zetten'** is dat op onderdelen meer professionaliteit en uitvoeringskracht beschikbaar is. De provinciale organisatie kan zich hierdoor richten op regie en monitoren van doelbereik en maatschappelijk effecten.
10. Dienen in samenhang en als één tranche in een **rompbesluit** aangeboden te worden aan PS. De omvang van een investeringsvoorstel moet **substantieel** zijn (minimaal circa € 30 miljoen). PS worden via separate uitwerkingen per investeringsvoorstel **maximaal in de gelegenheid gesteld hun kaderstellende rol** (inhoudelijk en financieel) **in te vullen**.

De ijkpunten zijn bij de uitwerking van het Bestuursakkoord 2015-2019 voor de 3^e en laatste tranche van de investeringsagenda aangepast.¹⁴ Daarbij is het eerste ijkpunt komen te vervallen en is het rompbesluit, waarover in het 10^e ijkpunt wordt gesproken, ingevuld. Het bestuursakkoord is het rompbesluit voor de 3^e tranche.

2.2 Bevoegdheden GS en PS

De rolverdeling tussen PS en GS bij investeringsfondsen sluit aan bij de generieke rolverdeling tussen PS en GS, met dien verstande dat het beheer en de uitvoering niet door de ambtelijk organisatie plaatsvindt, maar binnen aparte entiteiten, de verbonden partijen. De rollen en bevoegdheden van PS en GS bij verbonden partijen staan beschreven in de Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen.

PS hebben een kaderstellende en controlerende rol bij (investerings)fondsen. PS stellen kaders vast voor de instelling van een fonds en kennen er middelen aan toe (budgetrecht). De oprichting van een fonds betreft uitvoering van beleid en valt

¹⁴ Provincie Noord-Brabant, Statenvoorstel 59/15 Uitwerking bestuursakkoord 2015-2019, bijlage 3.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

daarmee binnen de bevoegdheid van GS. PS dienen daarbij vooraf in de gelegenheid gesteld te worden om wensen en bedenkingen kenbaar te maken over de oprichting.¹⁵ PS kunnen deze aangrijpen om invloed uit te oefenen op de manier waarop de sturings- en toezichtrelatie tussen GS en de fondsbeheerder vorm krijgt. Dit is ook het moment om afspraken te maken over informatievoorziening aan PS tijdens de looptijd en bij beëindiging van een fonds. De Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen bevat hiervoor richtlijnen. Bij de eerste vier opgerichte investeringsfondsen (Innovatiefonds, Energiefonds, Breedbandfonds en Groen Ontwikkelfonds) is in afwijking van bovenstaande de oprichting van deze fondsen ook ter besluitvorming aan PS voorgelegd.

Na de oprichting van een fonds zijn GS verantwoordelijk voor de (kwaliteit van de) uitvoering van het fonds, in de rol van opdrachtgever en aandeelhouder. De fondsbeheerder is verantwoordelijk voor de besluitvorming over investeringen, management en (i.s.m. de aandeelhouder) strategie van het fonds. De kaderstellende rol en het budgetrecht van PS is na oprichting beperkt. Het valt buiten de begrotingscyclus omdat de kaders en de middelen vastgesteld zijn voor de looptijd van het fonds, die vaak lang is en over meerdere Statenperioden heen loopt. Na oprichting is de taak van PS om het door GS gevoerde bestuur te controleren. Om deze rol goed te kunnen invullen zijn afspraken over de informatievoorziening van belang.

Voor alle zeven investeringsfondsen zijn vooraf ook afspraken gemaakt over de informatievoorziening aan de provincie en aan PS. Voor de eerste vier opgerichte fondsen is in het document Monitoring, rapportage en verantwoording en de Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen beschreven op welke wijze deze fondsen aan de provincie dienen te rapporteren. Verder wordt vermeld hoe het proces van verantwoorden door de fondsen aan PS en GS dient te verlopen. In 2014 hebben

PS vastgesteld dat de afspraken die gemaakt zijn in het monitoringsdocument ook voor het Brabant C fonds gelden. In de periode 2017-2018 zijn ook het Leisure Ontwikkel Fonds en het Startup Fonds opgezet met dezelfde sturings- en verantwoordingsmethodiek.

Voor de eerste vier opgerichte fondsen bevatten het voornoemde 'monitoringdocument' en de businessplannen een lijst met grootheden en kernprestatie-indicatoren (KPI's) waarover de fondsen aan de provincie dienen te rapporteren. Voor de KPI's zijn normen geformuleerd. De KPI's worden bepalend geacht voor het daadwerkelijk bereiken van de doelen en fungeren daarmee als sturingsvariabelen. De KPI's moeten met elkaar een beeld geven van de verhouding tussen de bereikte prestaties en de bereikte middelen enerzijds en de geplande prestaties anderzijds. Daarnaast hebben PS op 21 juni 2013 vastgesteld dat zij door GS via de rapportages binnen de reguliere P&C-cyclus (nu S&V-cyclus geheten) over de voortgang van de fondsen worden geïnformeerd op basis van de per fonds beschreven KPI's. Voor de andere investeringsfondsen zijn eveneens KPI's vastgesteld. Bij oprichting is vastgelegd dat GS de fondsen vierjaarlijks dienen te evalueren. Dit geldt niet voor het Leisure Ontwikkel Fonds en het Startup Fonds. De resultaten van de eerste evaluatie van het Innovatiefonds, het Energiefonds, Breedbandfonds, Groen Ontwikkelfonds en Brabant C fonds werd in februari 2017 gepubliceerd. De resultaten van de tweede evaluatie van deze fondsen werden in november 2021 gepubliceerd, met uitzondering van het toen reeds beëindigde Breedbandfonds. In 2021 hebben GS PS geïnformeerd dat ze de vierjaarlijkse evaluatie van de fondsen voortaan zullen combineren met de evaluatie van betreffende beleidskaders. In maart 2022 verscheen de eerste evaluatie van het Leisure Ontwikkel Fonds. De evaluaties zijn het moment voor eventuele bijstelling of beëindiging van de fondsen door PS. Het Energiefonds en het Leisure Ontwikkel Fonds zijn aangepast naar aanleiding van de evaluatie uit respectievelijk 2021 en 2022.

¹⁵ Dit op grond van artikel 158 van de Provinciewet.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

PS ontvangen informatie over de fondsen via de S&V-documenten (begroting, bestuursrapportages, perspectiefnota's en jaarstukken), rapportages van de evaluaties en de actieve informatieplicht. In de begrotingen en jaarstukken wordt meest uitgebreid op de fondsen ingegaan in de paragraaf Verbonden partijen en de uitwerking daarvan in de bijlage. De rekenkamer deed in de eerste helft van 2023 ook onderzoek naar de kwaliteit van de informatievoorziening aan PS over de investeringsfondsen. Zie voor de resultaten van dit oordelende onderzoek de [rapportage](#) die gelijktijdig met voorliggend achtergronddocument is gepubliceerd.

2.3 Aandachtspunten voor PS

Momenten waarop PS aan zet zijn:

- Bij het instellen van een fonds: kaderstellende rol
- Bij de oprichting van een fonds: wensen en bedenkingen
- Bij evaluatie fonds: eventuele bijstellingen of beëindiging
- Bij ontvangen verantwoordingsinformatie in S&V-documenten en actieve informatieplicht.

Op de eerste drie momenten kunnen PS besluiten dan wel wensen inbrengen voor bijvoorbeeld doelstellingen, voorwaarden, governance, stuurmogelijkheden en verantwoording, of wijzigingen daarin.

Voor het bovengenoemde 1^e en 2^e moment heeft de rekenkamer in 2013 voor kaderstelling en controle door PS bij fondsvorming aandachtspunten op een rij gezet (zie ook paragraaf 2.1.1). Deze aandachtspunten zijn door de provincie overgenomen in de Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen. Zeer op hoofdlijnen betreffen deze:

Kaderstelling, stel vast:

1. Maatschappelijke doelstelling: smart¹⁶, afrekenbare prestatie-indicatoren, doelgroepen
2. Financiële kaders en procedure voor afwijken en bijstellen
3. Structuur fondsen: transparant, beheersbaar, rol en positie partijen helder, voldoende garantie voor blijvende invloed en sturing door de provincie
4. Risicomanagement (risicoanalyse, beheersmaatregelen): integraal onderdeel van beleidsproces
5. Benoeming en ontslag bestuurders/uitvoerders fondsen: heldere procedures, mandatering, fee-structuur
6. Meerjarenbeleidsplan: welke onderwerpen, input van welke partijen, vaststellingsprocedure
7. Bijzondere besluiten: welke besluiten behoeven aparte goedkeuring van de provincie
8. Meerjarig investeringsplan, jaarlijks uitvoeringsplan, checklist toets publiek belang investeringsvoorstellen, inzicht geraamde financiële risico's en kosten, exit-strategie, mandaat
9. Revolverendheid: duidelijkheid over definitie revolverendheid e.d.
10. Projectenscope: selectiecriteria, randvoorwaarden, zoals cofinanciering
11. Inrichting- en beheerkosten en verantwoording daarover
12. Wijzigingen, verlenging of beëindiging fondsen: voorwaarden daarvoor en verantwoording daarover

Controle, leg vast:

1. Governance en verantwoording daarover, vraag garantie dat wet- en regelgeving wordt gerespecteerd
2. Monitoring: periodiek inzicht/verantwoording over realisatie doelen, efficiëntie, KPI's

¹⁶ Specifiek, meetbaar, acceptabel/afgestemd/afgesproken, realistisch en tijdgebonden.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

3. Evaluatieafspraken en zie toe op uitvoering en benutting daarvan
4. Rapportageplicht (richting PS): afspraken hoe, wat, wanneer, budgettaire inpassing in en aansluiting op S&V-cyclus
5. Aandeelhouderspositie: afspraken raadpleging PS, e.d.
6. Raad van Commissarissen: taken, heldere benoeming- en ontslagprocedure
7. Raad van Advies (Investeringscommissie): idem + benodigde expertise
8. Inzet andere instrumenten waarover PS beschikt: verslaglegging in S&V-documenten, externe accountant, actieve informatieplicht

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

3.1 Ontstaan investeringsfondsen

3.2 Investeringsfondsen op hoofdlijnen

3.3 Fondsen andere provincies

3 Zeven investeringsfondsen

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

3.1 Ontstaan investeringsfondsen

In de bestuursperiode 2007-2011 koos de provincie Noord-Brabant de lijn van subsidiëren naar 'samen investeren'. Dit werd nog versterkt door de economische omstandigheden die zich in deze periode ontwikkelden: de krediet/financiële crisis. Voor de provincie kwam daar in 2009 de verkoop van de Essent-aandelen bij. Deze middelen boden de provincie de nodige financiële ruimte om in te zetten voor de toekomst van Brabant en de Brabanders. Naar aanleiding van onder andere de verwachte bezuinigingen als gevolg van de kredietcrisis, de financiële ruimte door de verkoop van de aandelen Essent en de kerntakendiscussie stelden PS in 2010 de Agenda van Brabant vast. De ambitie was om als Brabant tot de top 5 van de Europese kennis- en innovatieregio's te (blijven) behoren. Dat betekende onder meer dat ook moest worden ingezet op de structuurversterking en verduurzaming van het vestigings- en leefklimaat in Brabant. Als onderdeel van de Agenda van Brabant werd hiervoor een investeringsstrategie opgesteld: Brabant investeert in de toekomst. Met het oog op het zorgvuldig omgaan met de vrijgekomen Essent-middelen is naar behoefte van PS vervolgens in 2010 eveneens een afsprakenkader met 10 ijkpunten voor investeringsvoorstellen in het kader van de investeringsstrategie vastgesteld (zie paragraaf 2.1). PS hebben hiermee kaders gegeven voor de besteding van de Essent-middelen die in de reserve Investeringsagenda zijn ondergebracht voor de investeringsstrategie van de Agenda van Brabant. Deze reserve had een omvang van maximaal € 1 miljard en werd met de PS-kaders bestemd voor maatschappelijke investeringen op verschillende beleidsthema's (ijkpunt 1). Dat is via drie tranches gegaan.

In 2010 zijn in de 1^e tranche zes investeringsprojecten door PS vastgesteld en in uitvoering genomen. In de praktijk bleek via deze projecten de beoogde revolverendheid (ijkpunt 6) maar in beperkte mate te kunnen worden gerealiseerd. Verder verdiepte de economische crisis zich. Hierdoor werd ook de provincie hard geraakt. Het leidde tot minder inkomsten door (rijks)bezuinigingen en de lage kapitaalmarktrente, maar ook tot terughoudendheid bij banken en financiële instellingen

om te investeren als sprake is van enig risico. Dit maakte het voor het bedrijfsleven lastig om private financiering aan te trekken (marktfalen). Daarnaast werd de wet Houdbare Overheidsfinanciën (wet HOF) en vanaf 2013 het principe van schatkist-bankieren ingevoerd. Dat leidde tot beperkingen op de inzet van provinciaal vermogen en de verwachting dat het rendement op dat vermogen fors lager zal worden.

De opgaven van de Agenda van Brabant en deze ontwikkelingen vroegen om een krachtige publieke investeringsimpuls en een verandering in de inzet van het instrumentarium. Uit een inventarisatie en het raadplegen van deskundigen volgde dat revolverende fondsen 'op afstand' bij uitstek de mogelijkheid konden bieden om regie te houden op de investeringsvoornemens, om de benodigde financiële slagkracht en toekomstbestendige middeleninzet te organiseren om met meerdere partijen samen te investeren in Brabant (cofinanciering) en bij te kunnen dragen aan de realisatie van de ambities van de Agenda van Brabant. Dit was ook in lijn met de wet HOF omdat het revolverend inzetten van vermogen EMU-saldo neutraal is. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld uitgaven in de vorm van subsidies die al snel tot overschrijdingen leiden van de vastgestelde EMU-normen. Daarnaast kan met deze fondsen het ijkpunt 'revolverendheid' stringenter worden toegepast. Daarom hebben PS eind 2012 voor de 2^e tranche van de Investeringsagenda gekozen voor revolverende fondsen: het Innovatiefonds, Energiefonds en Breedbandfonds.¹⁷ Daarnaast kozen PS voor instelling van het Groen Ontwikkelfonds dat niet revolverend van aard is.

Deze fondsen zijn vervolgens in 2013/2014 opgezet, waarbij ook de wijze van monitoring, sturing en verantwoording van deze fondsen werd vastgesteld door PS. In 2014 besloten PS tot de oprichting van het Brabant C fonds. Dit fonds werd gevoed via een omhuizing van het programma Brabant Culturele Hoofdstad waarvoor in de 1^e tranche geld was gereserveerd. Toen Brabant niet werd gekozen als Culturele Hoofd-

¹⁷ Provincie Noord-Brabant, Voorjaarsnota 2022 'Koersvast in onzekere tijden', 2012 en Fondsvoorstellen 2^e tranche Investeringsagenda, 2012.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

stad 2018 is het restbedrag toegewezen aan het Brabant C fonds. De instelling en (daadwerkelijke) start van deze vijf fondsen vond plaats in de periode 2013-2015.

Bij de 3^e tranche werd vervolgens in 2017 nog het Leisure Ontwikkel Fonds ingesteld. Ten slotte werd in 2018 vanuit de begrotingscyclus het Startup Fonds opgezet. Deze fondsen zijn met dezelfde sturings- en verantwoordingsmethodiek als de eerder opgerichte investeringsfondsen opgesteld.

Het doel van de investeringsfondsen is in de eerste plaats maatschappelijk rendement. Vanuit de investeringsfondsen wordt geld verstrekt aan organisaties en burgers voor projecten waarvan verwacht wordt dat ze een bijdrage leveren aan het realiseren van de provinciale doelen. Dit zijn in het algemeen projecten die zonder publieke investering niet gerealiseerd kunnen worden; projecten waar sprake is van marktfalen. De investeringen gaan daarmee vaak gepaard met financiële risico's (risicodragend investeren). De financiering, waarbij ook sprake dient te zijn van investeringen van derden (ijkpunt 5: multiplier / cofinanciering), vindt meestal plaats via leningen, deelnemingen en garanties.

Voor de meeste van de investeringsfondsen is het tevens de bedoeling dat ze revolverend zijn (ijkpunt 6). De opbrengsten van de investeringen (aflossingen, rente, dividend, winst) vloeien – deels of geheel – weer terug naar het fonds en kunnen opnieuw worden ingezet voor projecten. De mate waarin de fondsen beoogd worden revolverend te zijn, varieert.

De verbonden partijen waarbij het beheer en de uitvoering van de investeringsfondsen is belegd, betreffen privaatrechtelijke organisaties (besloten vennootschap, stichting) waarin de provincie een bestuurlijk en een financieel belang heeft.

In onderstaande paragraaf 3.2 en hoofdstuk 4 gaan we uitgebreider in op deze investeringsfondsen en de verschillen en overeenkomsten daartussen.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

3.2 Investeringsfondsen op hoofdlijnen

3.2.1 Kenmerken

In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van een aantal kenmerken van de zeven investeringsfondsen voor Brabant.

Tabel 5 Kerngegevens per fonds

Fonds	Breedband	Energie	Innovatie	Groen (GOB)	Brabant C	Leisure (LOF)	Startup
Rechtspersoon Belang provincie	BV (BOM) 100%	BV (BOM) 100%	BV (BOM) 100%	BV 100%	Stichting 100%	Stichting 50%	BV 100%
Fondsomvang ingebracht door provincie in mln €	50* Bij beëindiging 3,8	60	125	240 ¹⁸ (439 met Rijksdeel)	25 Na verlenging: 34 Na additionele donatie '21: 36,6	5	10 Per 1-10-2021: 20 (provincie 15 en Rijk 5)
Looptijd in jaren	Maximaal 25 Werd 2014-2018 Beëindigd	Maximaal 24 2013/14-2037 Actief	Maximaal 24 2013/14-2037 Actief	15 2014-2027 Actief	4 (verlengd +4) 2015-2018 ->'23 Actief ¹⁹	10 2017-2027 Actief	15 2018-2033 Actief
Revolverendheid (beoogd)	Nominaal 100%	Nominaal 100%	Nominaal 100%	Niet	Zoveel mogelijk (in de praktijk niet of nauwelijks)	Nominaal 33-66%	Nominaal 50%
Multiplier (beoogd)	≥2	≥4	≥3	≥2 ²⁰	≥3	≥2	≥3
Beheerkosten in mln €	2014-2018: 1,0	2013-2022: 7,8	2013-2022: 5,6	2014-2022: 7,9	2015-2022: 6,8	2016-2022: 0,7	2018-2022: 1,3
Programma	Economie, Kennis en Talentontwikkeling	Energie	Economie, Kennis en Talentontwikkeling	Natuur	Vrije tijd, Cultuur, Sport en Erfgoed	Vrije tijd, Cultuur, Sport en Erfgoed	Economie, Kennis en Talentontwikkeling

Bron: Eigen bewerking informatie uit businessplannen, evaluaties en voortgangsrapportages van de fondsen en stukken uit de sturings- en verantwoordingscyclus (S&V-cyclus).

* Bij beëindiging in 2018 was € 3,8 miljoen uitgezet en is het resterende geld (€ 41 miljoen) herverdeeld over enkele programma's (zie verder paragraaf 4.7).

¹⁸ PS hebben in december 2022 besloten om de resterende provinciale middelen in het GOB met € 30,9 miljoen te verminderen, waardoor de totale provinciale bijdrage aan het GOB € 209,1 miljoen wordt (Actualisatie Businesscase Natuurnetwerk Brabant (NNB)/GOB). Dit zal bij de begroting 2024 financieel worden verwerkt, als onderdeel van bezuinigingen op het Programma Natuur van in totaal € 41,2 miljoen. Voor de opgave Natuurnetwerk Brabant verwacht de provincie door deze bezuinigingen en prijsinflatie een financieringstekort.

¹⁹ In 2023 zal een besluit worden genomen over de toekomst van het Brabant C fonds (afbouw of doorstart).

²⁰ Voor het provinciaal deel NNB. Voor het Rijksdeel NNB geldt een bijdrage van 85% van het fonds en 15% van derden, voor Ecologische Verbindingszones was de beoogde multiplier tot 2018 ≥ 2 en sinds 2018 $\geq 1,33$ (75% fonds – 25% derden).

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

3.2.2 Overeenkomsten

Een aantal zaken geldt voor ieder investeringsfonds, waarbij met name het beheer op afstand, de voorwaarde van een multiplier (cofinanciering) en de maatschappelijke aard van de doelen overeenkomen. De rekenkamer constateert dat deze punten aansluiten op de ijkpunten die door PS in 2010/2015 zijn vastgesteld voor investeringsvoorstellen Investeringsstrategie (zie paragraaf 2.1). Een multiplier van ≥ 2 betekent dat het fonds voor elke euro minimaal 1 euro van andere financiers mobiliseert, een multiplier van ≥ 3 dat voor elke euro minimaal 2 euro van derden wordt gemobiliseerd, etc. Verder geldt dat alle investeringsfondsen door de provincie zijn gevoed met een grote hoeveelheid aan financiële middelen. Ook is de provincie volledig verantwoordelijk voor de fondsomvang bij alle fondsen behalve het Leisure Ontwikkel Fonds, waar de provincie een financieel aandeel van maximaal 50% heeft en het Startup Fonds en GOB waar het Rijk heeft bijgedragen.

3.2.3 Verschillen

Op onderstaande punten verschillen de fondsen juist duidelijk onderling:

Rechtsvorm en fondsbeheer

De rechtsvorm waarin de verschillende fondsen zijn opgericht verschillen. Zo zijn drie fondsen als BV onderdeel van de Brabantse Ontwikkelings Maatschappij (BOM: Breedband-, Energie- en Innovatiefonds), twee fondsen zijn een aparte BV (GOB en Startup Fonds) en twee fondsen zijn een stichting (Brabant C en Leisure Ontwikkel Fonds). Hierbij moet vermeld worden dat het Startup Fonds een aparte BV is, maar wel een "service level agreement" heeft gesloten met de BOM voor facilitaire en administratieve ICT-dienstverlening. Onder de streep betekent dit dat drie fondsen worden, en in het geval van het Breedbandfonds werden, beheerd door de BOM, één fonds staat als BV los, maar werkt wel samen met de BOM, en de andere fondsen zijn niet verbonden aan de BOM.

Revolverendheid

De revolverendheid van de fondsen varieert. Dit is voornamelijk ingegeven vanuit de verwachtingen bij oprichting en per beleidsveld. Zo is het GOB bijvoorbeeld niet revolverend van karakter, vanwege de aard van de natuurprojecten (realiseren Natuurnetwerk Brabant).²¹ Het Startup Fonds is maar gedeeltelijk revolverend, aangezien niet verwacht kan worden dat iedere startup uiteindelijk succesvol kan worden. Een soortgelijke overweging geldt bij Brabant C en het Leisure Ontwikkel Fonds, waarbij het niet de verwachting is dat investeringen zich altijd terugbetalen. Verder valt het op dat de beoogde revolverendheid veelal nominaal is, dat wil zeggen in 'platte' bedragen uitgedrukt. Dit betekent dat de nominale waarde van het fonds na looptijd groter dan of gelijk is aan de waarde bij aanvang. Dit houdt in dat de fondsmanagement-kosten (beheerkosten) terugverdiend moeten zijn. Inflatie en economische groei worden niet meegenomen (in de doelstellingen) voor revolverendheid.

Doelstellingen van de fondsen

Alle fondsen hebben een maatschappelijke doelstelling. Maar het thema verschilt voor de meeste investeringsfondsen.

- Innovatiefonds: Noord-Brabant in 2030 in top 15 van innovatieve regio's in Europa
- Energiefonds: het aanjagen en versnellen van energiebesparing en opwekking van duurzame energie in Brabant door bij te dragen aan de financiering van bewezen technieken voor duurzame energie
- Brabant C fonds: versterkt en vergroot het kunst- en cultuuraanbod van Brabant om daarmee de nationale en internationale aantrekkingskracht van Brabant te vergroten. Brabant C versterkt het cultuursysteem van Brabant en draagt bij aan vernieuwing van financiering in cultuur

²¹ In provinciale documenten wordt ook gesproken van 'niet of nauwelijks revolverend', omdat het fonds in ruilgrond mogelijk beperkt revolverend zou kunnen zijn. In de praktijk blijkt dit niet het geval, zo werd in reactie op de conceptversie van dit document door de provincie gesteld.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

- Groen Ontwikkelfonds: realiseren van vastgelegd aantal hectare Natuurnetwerk Brabant (NNB) en de daaraan verbonden Ecologische Verbindingszones (EVZ)
- Leisure Ontwikkel Fonds: versterking en innovatiestimulering van de leisuresector in Brabant
- Brabant Startup Fonds: beginnende innovatieve bedrijven helpen om van idee tot product (market fit) te komen en daarmee de Brabantse economie te versterken
- Breedbandfonds: aanleg bevorderen van hoogwaardig breedband in Brabant, in het bijzonder in gebieden en op bedrijventerreinen waar geen breedband aanwezig was.

Omvang en fondsbeheerkosten

De fondsen zijn gefinancierd uit de reserve Investeringsagenda (Essent) die is gevormd uit de opbrengst van de verkoop van de aandelen Essent van de provincie in 2009. Een uitzondering daarop is het Startup Fonds dat is gefinancierd via de begrotingscyclus uit de begrotingspost MKB en ondernemerschap van het Economisch Programma Brabant en middels een lening vanuit het Rijk. De omvang van de fondsen varieert van enkele miljoenen euro's tot meerdere honderden miljoenen. Dit heeft deels te maken met de verschillen in doelstelling. Zo is de opdracht van het GOB, het financieel grootste fonds, bijvoorbeeld erg omvangrijk (zie ook hoofdstuk 4). Het Startup Fonds en het Leisure Ontwikkel Fonds hebben een relatief geringe omvang.

Ook de beheerkosten van de fondsen variëren sterk, zowel in absolute als relatieve zin. Zo zijn de beheerkosten van het Energiefonds, met een fondsomvang van € 60 miljoen, tot en met 2022 € 7,8 miljoen en de beheerkosten van het GOB, met een fondsomvang van € 240 miljoen (inclusief Rijksdeel € 439 miljoen), tot en met 2022 € 7,9 miljoen.

Stand van zaken KPI's op hoofdlijnen

Voor de fondsen zijn inhoudelijke en financiële kernprestatie-indicatoren (KPI's) met bijbehorende normen geformuleerd. Deze worden bepalend geacht voor het daad-

werkelijk bereiken van de doelen en fungeren daarmee als sturingsvariabelen.

De voortgang op de KPI's, zoals opgenomen in de begrotingen en jaarstukken van de provincie, ligt grotendeels op schema. Op de twee belangrijkste financiële KPI's, namelijk revolverendheid en de multiplier, wordt voor alle fondsen op één na de gestelde norm gehaald, of het is nog te vroeg om voortgang te kunnen meten. Ook op inhoudelijke KPI's is in het algemeen de juiste voortgang te zien; sommige normen bij de KPI's zijn niet kwantitatief geformuleerd, waardoor de voortgang afhankelijk is van een kwalitatieve beoordeling (zie ook hoofdstuk 4).

Vermeldenswaardige aandachtspunten betreffende de KPI's zijn:

- KPI Brabant C: "Het aandeel leningen van de jaarlijks uitgezette middelen stijgt vanaf 2017 met gemiddeld 4% per jaar, met een middellange termijn perspectief van minimaal 15% in 2017 naar tenminste 32% eind 2021 en 35% eind 2022." Hier is door de coronacrisis niet aan voldaan. Het aangaan van een lening bleek voor culturele instellingen in 2021 een grote drempel. In 2022 krabbelde de sector langzaam weer op.
- Het Leisure Ontwikkel Fonds kent twee KPI's die financieel van aard zijn, voor de andere investeringsfondsen zijn meer KPI's geformuleerd die ook inhoudelijk van aard zijn. In reactie op schriftelijke vragen van de rekenkamer heeft de provincie aangegeven dat er voor het Leisure Ontwikkel Fonds geen maatschappelijke indicatoren zijn gedefinieerd, omdat deze moeilijk kwantificeerbaar zijn of moeilijk direct te koppelen zijn aan de projecten gefinancierd door het Leisure Ontwikkel Fonds.
- KPI's natuurontwikkeling Groen Ontwikkelfonds: drie KPI's zijn niet gekoppeld aan gekwantificeerde normen. Verder is voor één KPI de voortgang wel op schema voor de *verwerving* van provinciale gronden, maar bijvoorbeeld niet voor de *inrichting* van provinciale gronden.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Voor het Breedbandfonds zijn enkele KPI's niet gehaald, maar dit heeft te maken met het voortijdig beëindigen van dit fonds.

Voorbeelden van projecten waarin is geïnvesteerd

In onderstaande tabel geven we voor ieder fonds een voorbeeld van een project waarin het fonds heeft geïnvesteerd. Het gaat om investeringen in projecten en/of bedrijven die succesvol zijn afgerond dan wel nog steeds actief zijn.

Tabel 6 Voorbeelden van projecten waarin is geïnvesteerd

Fonds	Project	Informatie	Investeringsbijdrage
Innovatiefonds	Smart Robotics (Start-up) ²² ,	Leverancier van slimme, zelflerende robotica voor gebruik in de logistieke sector	Bedrag niet openbaar. Het gaat om een verdubbeling door het Innovatiefonds van een reeds opgehaald bedrag door de start-up
Energiefonds	Zonnepanelen-project TU Eindhoven (TU/e) ²³	2030 moet de TU/e voor 50% energieneutraal zijn. 2.500 zonnepanelen op studentensportcentrum zijn mede mogelijk gemaakt door het Energiefonds.	Bedrag niet openbaar. Het gaat om een 'grote bijdrage' aan het benodigde vermogen en bank-financiering.
Brabant C	De Brueghel-dynastie ²⁴	Tentoonstelling in het Noord-Brabants Museum met werken uit eigen collectie en bruiklenen uit meer dan 40 andere musea en uit particuliere collecties uit 11 Europese landen	€ 450.000 (totale begroting tentoonstelling: € 1.517.000)

²² <https://smart-robotics.io/en/> en <https://www.bom.nl/showcases/smart-robotics-slimme-robots-als-uitzendkracht>

²³ Website van de BOM, geraadpleegd in maart 2023.

²⁴ <https://www.brabantc.nl/project/tentoonstelling-de-brueghel-dynastie/>

Fonds	Project	Informatie	Investeringsbijdrage
GOB	Verkoop van 43 hectare natuurgrond ²⁵	Verkoop van een mix van percelen die al ingericht zijn of worden ingericht en percelen waarbij geïnteresseerden zelf een inrichtingsplan maken.	Geïnvesteerde middelen in de vorm van 43 ha grond.
LOF	Fietsbrug Oorlogsmuseum Overloon ²⁶	Iedereen mag via deze brug gratis door het museum fietsen.	Bedrag niet openbaar.
Startup Fonds	HANDLEFY ²⁷	Platform voor het managen van spullen (app).	Bedrag niet openbaar. Investering zorgt voor doorontwikkeling van bestaande app.
	DENS (Dutch Energy Solutions)	Richt zich op de exploitatie van de mierenzuurtechniek voor generatoren en waterstof tankstations.	Bedrag niet openbaar.

Bron: zie voetnoten

In hoofdstuk 4 is per fonds gedetailleerdere informatie te vinden. Voor zowel hoofdstuk 4 als de overzichtstabel (tabel 5) zijn de bronnen (voor zover niet apart aangegeven) de bij het fonds in kwestie behorende businessplannen, evaluaties, voortgangsrapportages en stukken uit de sturings- en verantwoordingscyclus van de provincie.

3.3 Fondsen andere provincies

Het bleek lastiger dan voorzien om investeringsfondsen van andere provincies in kaart te brengen op basis van openbaar beschikbare informatie in de provinciale jaarsstukken 2021. Er ontbreekt daarvoor namelijk een eenduidige basis. Zo hanteert de provincie Noord-Brabant de term investeringsfondsen die in andere provincies niet in

²⁵ <https://www.groenontwikkefondsbrabant.nl/verkoop-van-43-hectare-natuurgrond-in-brabant>

²⁶ <https://www.lofbrabant.nl/project/oorlogsmuseum-overloon/>

²⁷ <https://www.brabant.nl/subsites/brabantstartupfonds/projecten/>

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

die hoedanigheid wordt gebruikt. Dit maakt het lastig om te bepalen welke fondsen van andere provincies 'vergelijkbaar' zijn met de investeringsfondsen van Noord-Brabant en maakt een gedetailleerde vergelijking onmogelijk. In onze vergelijking met andere provincies beperken we ons daarom tot onderstaande algemene beschouwingen. Uit een inventarisatie van fondsen die genoemd worden in de jaarstukken 2021 van de provincies blijkt dat er ook in andere provincies gesproken wordt van vele en een diversiteit aan fondsen, en een deel daarvan revolverend van aard is. Op basis van informatie uit onderzoeken naar revolverende fondsen van andere provincies (zie bijlage B.4), kan worden afgeleid dat vooral de volgende twee thema's waarvoor en waarin wordt geïnvesteerd bij alle provincies terugkeren:

- Stimuleren economie / bijdragen aan economische doelen: innovatie, MKB, Start-up innovaties (alle drie werkgelegenheid, waardecreatie, economische groei)
- Stimuleren duurzaamheid / bijdragen aan energie/klimaatdoelen: duurzame energie(voorziening; CO₂-reductie)

Ook op rijksniveau blijken dit de thema's te zijn waarin het meest wordt geïnvesteerd.²⁸ Bijlage B.4 geeft een overzicht van informatie over revolverende fondsen van andere provincies die is gedestilleerd uit diverse uitgevoerde onderzoeken.

²⁸ Algemene Rekenkamer, Zicht op revolverende fondsen van het Rijk, 2019. Op rijksniveau wordt naast deze thema's ook relatief veel geïnvesteerd in het buitenland.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

In dit hoofdstuk wordt voor elk investeringsfonds basisinformatie gegeven. Het gaat om informatie over de doelen, looptijd, beheer en organisatievorm, omvang, beheerkosten, voorbeelden van investeringen en resultaten: voortgang op de inhoudelijke en financiële KPI's. Deze informatie is per investeringsfonds opgenomen in een infographic die op onderdelen wordt aangevuld met 'lopende' tekst. De informatie is gedestilleerd uit de meest recente jaarstukken en begrotingen van de provincie, businessplannen, investeringsstrategieën, oprichtingsdocumenten en voortgangsrapportages van de fondsen, en evaluaties van fondsen door KplusV.

4.1 Innovatiefonds

4.2 Energiefonds

4.3 Brabant C fonds

4.4 Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)

4.5 Leisure Ontwikkel Fonds (LOF)

4.6 Brabant Startup Fonds (BSF)

4.7 Breedbandfonds (tot 2018)

4 Per investeringsfonds

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Innovatiefonds

Investeert in startende en doorgroeïende innovatieve bedrijven gericht op Brabantse topclusters (versterken van technologische groei) en maatschappelijke opgaven (gezond ouder worden, slimme mobiliteit, duurzame energie en duurzame agro-foodketens) *Cijfers: jaarstukken 2022*

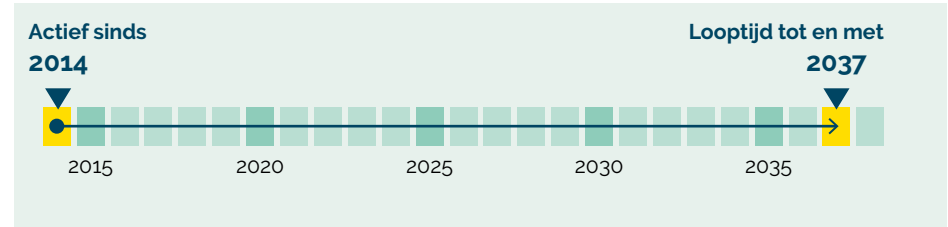
Hoofddoel

“ Noord-Brabant in 2030 in top 15 van innovatieve regio's in Europa ”

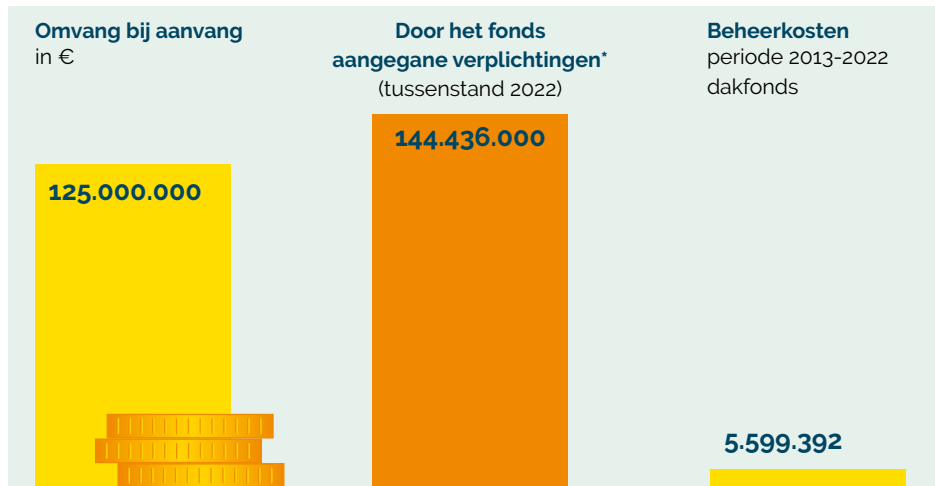
Organisatievorm en beheer

BOM BV onder beheer van Brabantse Ontwikkelings Maatschappij (BOM)

Looptijd

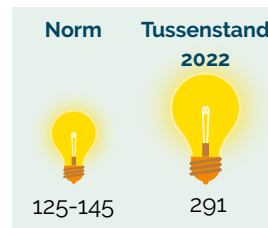

Financieel

* Dit bedrag is hoger dan de startomvang van het fonds, dankzij positieve exits (opbrengsten van investeringen die terug zijn gevloeïd naar het fonds (revolverendheid))

Patenten

Werkgelegenheid

Voorbeeld van een investering

Een voorbeeld van een project waarin het Innovatiefonds heeft geïnvesteerd, is de start-up **Smart Robotics**. Dit is een leverancier van slimme, zelflerende robotica voor gebruik in de logistieke sector. Het bedrag van de investering is niet openbaar, maar het innovatiefonds heeft het bedrag verdubbeld dat reeds door de start-up was opgehaald.

foto: Smart Robotics Bron bom.nl

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Innovatiefonds

Voortgang op KPI's

5/5 op schema

KPI's

1 Revolverendheid

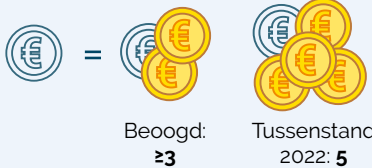
Beoogd 100%: fonds heeft einde looptijd zelfde nominale waarde als bij aanvang

Tussenstand 2022: **186%**

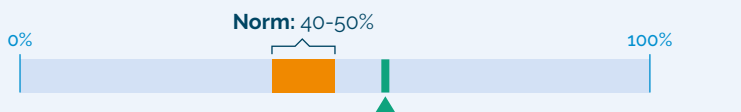
2 Multiplier

Beoogd ≥ 3 : fonds mobiliseert met elke euro minimaal 2 euro van andere financiers (cofinanciering)

Beoogd: ≥ 3 Tussenstand 2022: **5**

3 Bijdragen aan de vier maatschappelijke opgaven

Realisatie: 58% van het geïnvesteerd vermogen

De vier maatschappelijke opgaven:

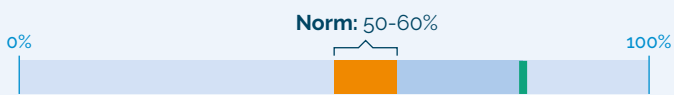
1. Gezond ouder worden	3. Slimme mobiliteit
2. Duurzame agro-foodketens	4. Duurzame energie

Omgeving van het fonds

Evaluatie van het fonds (eind 2021): fonds draagt nog steeds bij aan een maatschappelijke behoefte in Noord-Brabant. De beschikbaarheid van risicokapitaal voor innovatief MKB is met name in de vroege fase beperkt.

Bron KplusV, 2021

4 Versterken van technologische groei in Noord-Brabant

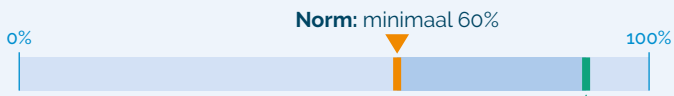
Realisatie: >80% in aantallen investeringen en geïnvesteerd vermogen

Dit betreft investeringen in (cross-overs van) topsectoren:

1. HTSM*	4. Logistiek
2. Life sciences	5. Biobased economy
3. Agrofood	6. Maintenance

* High tech systemen en materialen

5 Inzet middelen in vroege fasen innovatieve MKB-bedrijven

Realisatie: 90%

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Innovatiefonds

4.1.1 Hoofddoel/Ambitie

Uit het businessplan van het Innovatiefonds (IFB) blijkt dat het hoofddoel voor het fonds is om Noord-Brabant in 2020 in de Europese top 5 van innovatieve regio's te krijgen. Inmiddels is deze doelstelling bijgesteld naar top15 in 2030.²⁹ De regio moe(s)t internationaal (h)erkend worden als *'Europe's heart of smart solutions'* met een veerkrachtige economie, waarin slimme en innovatieve oplossingen worden ontwikkeld voor maatschappelijke vraagstukken. Bovendien is sprake van marktfalen bij innovatieve starters en innovaties door het MKB, dat moeite heeft om voldoende kapitaal te verkrijgen voor grote investeringen met lange looptijden en hoge risico's. Inkomsten *tijdens* het innovatieproces ontbreken namelijk vaak.

In het businessplan wordt een vierledige ambitie geformuleerd:

- Bijdragen aan maatschappelijke opgaven middels innovatie in bijvoorbeeld duurzame agrofoodketens, gezond ouder worden, slimme mobiliteit en duurzame energie.
- Versterken van technologische ontwikkeling in Noord-Brabant middels krachtige, innovatieve topclusters en cross-overs van topclusters.
- Mobiliseren van middelen door zo veel mogelijk geld beschikbaar te krijgen voor innovatieve MKB-bedrijven in Noord-Brabant.
- Sluiten van de keten van financieringsmogelijkheden voor innovatieve MKB-bedrijven in de topclusters van Noord-Brabant.

4.1.2 Organisatieopzet

Het fonds wordt beheerd door de BOM en is bij het begin gecompartmenteerd in vier (virtuele) fondsen:

- fonds Directe Investerings (€ 33,8 miljoen);
- derden fonds/ Fonds-in-Fonds investeringen (€ 37,9 miljoen);
- subfondsen in eigen beheer, dit betreft het Ontwikkefonds (€ 20 miljoen);
- derden fonds/ Fonds-in-Fonds investeringen Ecosysteem (€ 10,8 miljoen).

Het restant (€ 22,5 miljoen) is gereserveerd voor de (voor)financiering van kosten, die tegen het einde van de looptijd van het fonds gecompenseerd moeten worden door een positief fondsresultaat. Binnen de fondsen worden verschillende instrumenten ingezet, van leningen tot participaties en hybride vormen.

De afspraken en kaders inzake het fonds zijn geformaliseerd in diverse documenten, zoals statuten van de fonds-BV, een aandeelhoudersinstructie, een opdracht aan het fondsmanagement, een reglement voor de investeringscommissie.

De provincie is 100% aandeelhouder van BOM Holding, waarvan het Innovatiefonds onderdeel is. De provincie (Gedeputeerde Staten) moet(en) als aandeelhouder goedkeuring verlenen bij investeringen boven € 5 miljoen. Deze goedkeuring is niet gericht op de onderneming/ investeringsaanvraag zelf maar op de risico-impact op het totale fonds. De Raad van Commissarissen (RvC) houdt toezicht op de BOM, waarbij het financieel rendement leidend is. Ook moet de RvC goedkeuring verlenen bij investeringen boven € 2,5 miljoen en bij afwijkende besluiten van de directie ten opzichte van de Investeringscommissie. De Investeringscommissie adviseert verder over investeringen en exits boven € 200.000.

²⁹

Provincie Noord-Brabant, Beleidskader Economie 2030 (PS, 2020).

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Energiefonds Brabant

Aanjagen en versnellen van energiebesparing en opwekking van duurzame energie in Brabant. Door bij te dragen aan de financiering van bewezen duurzame energie-technieken. Inzetten op grootschalige uitrol van bewezen en beproefde technieken voor maximale CO₂-reductie. Overbruggingsfinanciering om energieprojecten in de exploitatiefase te krijgen. *Cijfers: jaarstukken 2022*

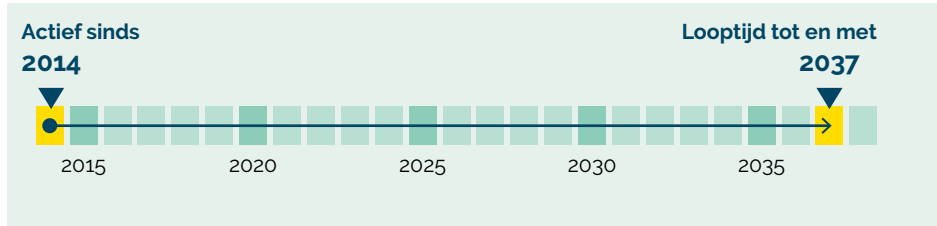
Hoofddoel

“ Meer (en sneller) duurzame energie en energiebesparing in Noord-Brabant ”

Organisatievorm en beheer

BOM BV BV onder beheer van Brabantse Ontwikkelings Maatschappij (BOM)

Looptijd

Financieel

Voorbeeld van een investering

Een voorbeeld van een project waarin het Energiefonds heeft geïnvesteerd, is het **zonnepanelenproject TU Eindhoven** (TU/e). Via dat project zijn 2.500 zonnepanelen op het studentensportcentrum gerealiseerd. De omvang van het bedrag dat het Energiefonds heeft bijgedragen is niet openbaar, maar gaat om een 'grote bijdrage' aan het benodigde vermogen en bankfinanciering.

foto: TU Eindhoven Bron bom.nl

Gefinancierde projecten

Het Energiefonds heeft geïnvesteerd in **39 projecten**: **10 projecten** in de ontwikkelfase en **29 projecten** in de constructiefase

Bron: voortgangsrapportage Energiefonds ultimo 2022

Omgeving van het fonds

Evaluatie van het fonds (eind 2021): het fonds vervult nog steeds een maatschappelijke behoefte, de energietransitie is nog in volle gang. De behoefte aan financiering in de markt is verschoven van de meer bewezen technieken, waar het Energiefonds zich op richt, naar meer ontwikkelingsgerichte en/of innovatieve projecten.

Bron KplusV, 2021

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Energiefonds Brabant

Voortgang op KPI's

6/7 op schema

1 2 3 4 5 6 7

1 Revolverendheid

Beoogd 100%: fonds heeft einde looptijd zelfde nominale waarde als bij aanvang

Tussenstand 2022: **150%**

2 Multiplier

Beoogd ≥ 4 : fonds mobiliseert met elke euro minimaal 3 euro van andere financiers (cofinanciering)

Beoogd: ≥ 4

Tussenstand 2022: **13,6**

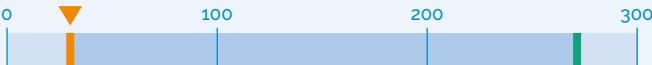
3 Technologiën waarin is geïnvesteerd

Norm	Realisatie					
maximaal 33% per technologie	Wind 19,0%	Zon pv 13,7%	Besparing 2,7%	Biomassa 3,3%	Wko* 4,2%	Geothermie 0,9%

* warmte koude opslag

4 CO₂-reductie

Norm: minimaal 30 kg CO₂-reductie per geïnvesteerde euro

Realisatie: 271 kg CO₂-reductie per geïnvesteerde euro

5 CO₂-reductie als percentage van de totale doelstelling

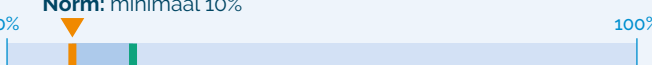
Norm: minimaal 47% CO₂-reductie (van 17.200 kton)

Realisatie: 43% CO₂-reductie

6 Kleinschalige projecten

Norm: minimaal 10%

Realisatie: 20%

7 Burgerparticipatie

Norm: minimaal 50% projecten van lokale groepen burgers

Realisatie: 53%

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Energiefonds Brabant

4.2.1 Neveneffecten

Met haar activiteiten beoogt het Energiefonds ook neveneffecten te realiseren, zonder daar actief op te sturen:

- betaalbare energie voor burgers en bedrijven;
- extra werkgelegenheid;
- minder afhankelijk van fossiele brandstoffen;
- aantrekkelijk vestiging- en woonklimaat;
- de duurzame energieprojecten dragen verder bij aan het oplossen van andere milieuvraagstukken, zoals bijvoorbeeld het verbeteren van luchtkwaliteit.

4.2.2 Organisatieopzet

Het Energiefonds is verdeeld in twee (virtuele) subfondsen:

- Projectontwikkelfonds (maximaal 10%), vanuit dit fonds wordt hoofdzakelijk eigen vermogen verschaft tot een maximum van 90% van de kapitaalbehoefte aan projecten die zich in de ontwikkelfase bevinden.
- Warehousefonds (minimaal 90%), vanuit dit fonds wordt hoofdzakelijk eigen vermogen verschaft tot een maximum van 25% van de kapitaalbehoefte en kan sinds 2018 ook senior brugfinanciering worden verstrekt, mits niet meer dan 90% van de kapitaalbehoefte van het project gefinancierd wordt. Binnen dit subfonds worden projecten gefinancierd die in aanbouw zijn en die in exploitatie zijn.

Bij oprichting was de investeringsfocus met name windenergie, energiebesparing in de gebouwde omgeving en zonne-energie. Het fonds mag in één project nooit meer dan 10% van het fondsvermogen investeren (de provincie kan daar in theorie als aandeelhouder wel goedkeuring voor verlenen). Ook mag er nooit meer dan 25% van de totale benodigde financiering van een project als risicokapitaal verstrekt worden om een project te realiseren en mag maximaal 33,33% van het fondsvermogen naar één type technologieveld gaan.

De BOM is verantwoordelijk voor de uitvoering van het Energiefonds. Zie verder paragraaf 4.1.2. Ook hier zijn de afspraken en kaders inzake het fonds geformaliseerd in diverse documenten, zoals statuten van de fonds-BV, een aandeelhoudersinstructie, een opdracht aan het fondsmanagement, een reglement voor de investeringscommissie.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Brabant C fonds

Brabant C versterkt en vergroot het kunst- en cultuuraanbod van Brabant om daarmee de nationale en internationale aantrekkingskracht van Brabant te vergroten. Brabant C versterkt het cultuursysteem en draagt bij aan vernieuwing van financiering in cultuur. *Cijfers: jaarstukken 2022*

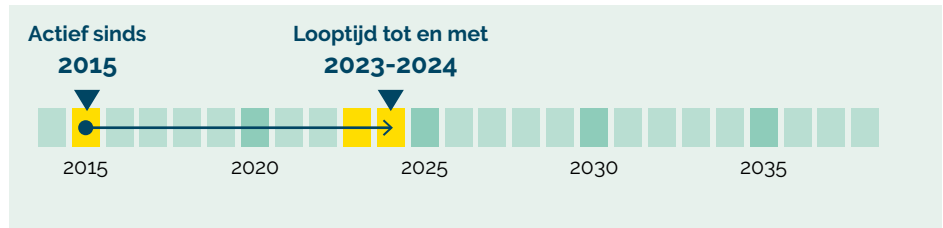
Hoofddoel

“ Kunst- en cultuuraanbod in Noord-Brabant versterken en vergroten richting (inter)nationale uitstraling ”

Organisatievorm en beheer

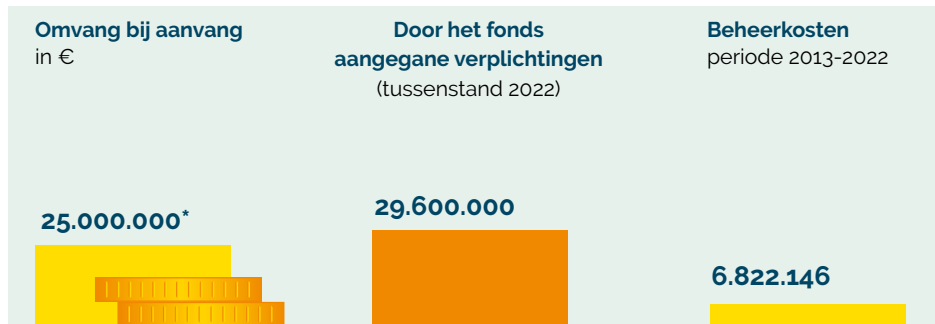
SBC
 Stichting Brabant C

Looptijd

Oorspronkelijk was de looptijd t/m 2018, dit werd eerst verlengd t/m 2022 en daarna t/m 2023. In 2023 zal over de toekomst van het fonds worden besloten. In 2024 kan het fonds nog rekenen op ondersteuning voor afbouw danwel doorstart.

Financieel

* In 2015 is € 40 miljoen aan het fonds toegewezen, waarvan € 25 miljoen voor de periode t/m 2018. De overige € 15 miljoen is beschikbaar gehouden voor een 2^e tranche waar later over besloten zou worden. Vervolgens is in 2018 € 9 miljoen extra beschikbaar gesteld voor periode 2019-2022, waardoor van de € 40 miljoen uiteindelijk € 34 miljoen is toegewezen. In 2021 is in de Uitvoeringsagenda 2021-2022 Vrije Tijd, Cultuur en Sport een additionele dotatie gedaan van € 2,28 miljoen, waarmee totale fondsomvang afgerond € 36,3 miljoen bedraagt.

Voorbeeld van een investering

Een voorbeeld van een project waarin het Brabant C fonds heeft geïnvesteerd, is **de Bruegheldynastie**.

Dit is een tentoonstelling in het Noord-Brabants Museum met werken uit eigen collectie en bruiklenen uit meer dan 40 andere musea en uit particuliere collecties uit elf Europese landen. Het fonds heeft € 450.000 bijgedragen. De totale begroting van de tentoonstelling is € 1.517.000

Bron <https://www.brabantc.nl/project/tentoonstelling-de-brueghel-dynastie/>

Foto: Joep Jacobs

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Brabant C fonds

Voortgang op KPI's

4/6 op schema

KPI's

1 Revolverendheid

Niet. Bij aanvang geen afspraken gemaakt over revolverendheid in relatie tot het totale fonds. In plaats daarvan zijn daarna afspraken gemaakt over **het te realiseren aandeel leningen** in enig jaar.

Norm	2021	2022
0%	32%	35%

Realisatie
2022 12%*, 2021 17%*, 2020 27%

* vanwege (de nasleep van) Covid was er een grote drempel voor het aangaan van een lening

2 Multiplier

Beoogd ≥ 3 : fonds mobiliseert met elke euro **minimaal 2 euro** van andere financiers (cofinanciering)

Beoogd: ≥ 3
Tussenstand ultimo 2022: **3.3**

3 Projecten met samenwerkingen buiten de culturele sector (cross-overs)

Norm: minimaal 70%
Realisatie: 90%

Omgeving van het fonds

In 2023 zal over de toekomst van het fonds worden besloten. In 2024 kan het fonds nog rekenen op ondersteuning voor afbouw danwel doorstart.

Aandachtspunt PS

Bron provincie Noord-Brabant, 2023

4 Vernieuwende en innovatieve projecten

Norm: minimaal 50%
Realisatie: 75%

5 Projecten die het cultuursysteem versterken

Norm: minimaal 60%
Realisatie: 75%

6 Projecten van (inter)nationaal niveau

Norm: minimaal 60%
Realisatie: 50%**

** vanwege invloed Covid

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Brabant C fonds

4.3.1 Betekenis doel en aandachtsgebieden daarvoor

De volgende doelen moet het fonds in de Brabantse samenleving realiseren:

- Beeldbepalende, toonaangevende kunst- en cultuurprojecten met nationale en internationale kwaliteit komen tot stand in Brabant.
- Het Brabants cultuursysteem ontwikkelt mede door deze cultuurprojecten naar een vitaal en eigentijds geheel.
- (Inter)nationale kunst- en cultuurprojecten worden in Brabant op een ondernemende wijze benaderd en gefinancierd.
- Kunst- en cultuurprojecten van (inter)nationaal niveau steunen in Brabant op samenwerkende partijen uit de community: initiatiefnemers, bedrijven, instellingen en gemeenten.
- Cultuur in Brabant onderscheidt zich door haar onderzoekende en innovatieve karakter, passend bij het profiel van de regio.

Brabant C geeft in het businessplan 2019-2022 aan op vier punten in deze periode een flinke stap voorwaarts te willen zetten. Dit op basis van de opdracht van de provincie, de missie/visie van Brabant C en de evaluatie die in 2017 is uitgevoerd. Het gaat om:

- Brabant C is een innovatief investeringsfonds en levert een belangrijke bijdrage aan Brabant.
- Meer accent leggen op het internationaal onderscheidende niveau.
- Zorg voor meer revolverendheid en slimmere financiering.
- Zorg voor meer samenwerking ook met bedrijfsleven.

Daarbij geeft Brabant C aan het volgende te willen bereiken:

- in de volgende 4 jaar het kunst- en culturaanbod versterken door zo'n 70 ontwikkel- en innovatieprojecten en 60 projecten van (inter)nationaal niveau te financieren.

- jaarlijks mede aan de basis te staan van minimaal 2 echt spraakmakende kunst- en cultuurprojecten, waarvoor buitenlandse bezoekers naar Brabant komen en waarover de landelijke en internationale pers schrijft en praat.
- in de komende 4 jaar het aandeel leningen in de totale financiering laten stijgen van 15 procent in 2017 naar 30 procent in 2020 en verder.³⁰
- slimme garantieconstructies uit te werken, waardoor financiers zoals banken makkelijk instappen bij cultuurprojecten in Brabant.
- vanuit de netwerkopdracht een steeds groter wordende community van culturele instellingen en bedrijven verbinden. Het netwerkbereik moet groeien naar boven de 5.000 en het partnerevent zal groeien van 100 naar 250 deelnemers.
- over 4 jaar zover te zijn dat ook het bedrijfsleven concreet bijdraagt aan de financiering van Brabant C.

4.3.2 Organisatieopzet

Bij de oprichting van Brabant C is gekozen om de uitvoering van het fonds onder te brengen bij een onafhankelijke stichting. De directeur-bestuurder wordt benoemd en gecontroleerd door de Raad van Toezicht, die bestaat uit externe toezichthouders en die is benoemd door de provincie. De provincie heeft een opdracht tot (onder meer) het fondsbeheer verstrekt aan het bestuur van de stichting. Brabant C heeft zelf geen mensen op de loonlijst. De secretaris/fondscoördinator is gedetacheerd vanuit de provincie, de overige medewerkers worden ingehuurd. Tot 2023 was ook de directeur gedetacheerd vanuit de provincie. Per 1-1-2023 is er een nieuwe directeur, deze is niet gedetacheerd vanuit de provincie.

Naar aanleiding van een uitspraak van de Raad van State werd door het college van GS besloten om Brabant C de status van een mandaatinstelling van de provincie te

³⁰ Later zijn de normen voor 2021 en 2022 bepaald: tenminste 32% eind 2021 en tenminste 35% eind 2022

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Brabant C fonds

verlenen, met ingang van 21 mei 2019.³¹ Brabant C voert een subsidieregeling in mandaat namens de provincie uit. Hierbij geeft een adviescommissie, die benoemd wordt door de provincie, advies aan het bestuur over de projecten die ondersteund worden.

Net als bij de andere investeringsfondsen zijn de afspraken en kaders inzake het fonds geformaliseerd in diverse documenten. Hier zijn dat de statuten van het fonds, een opdracht aan de stichting en een reglement voor de adviescommissie bij investeringen. Bij de aanpassing van de governance op 21 mei 2019 is besloten tot voornoemde mandaatverlening. Dit is vastgelegd in mandaatbesluit en bijbehorende uitvoeringsovereenkomst.

³¹ <https://www.brabantc.nl/nieuws/wijziging-basis-investeringsreglement-brabant%E2%80%AFc/>

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)

Realiseren Natuurnetwerk Brabant (NNB), zowel het provinciale als het Rijksdeel, en de daaraan verbonden Ecologische Verbindingszones (EVZ). Het provinciale deel wordt gefinancierd met provinciale middelen, het Rijksdeel met Rijksmiddelen in de vorm van geld of grond. *Cijfers: jaarstukken 2022 en GOB KPI rapportage per 31-12-2022*

Hoofddoel

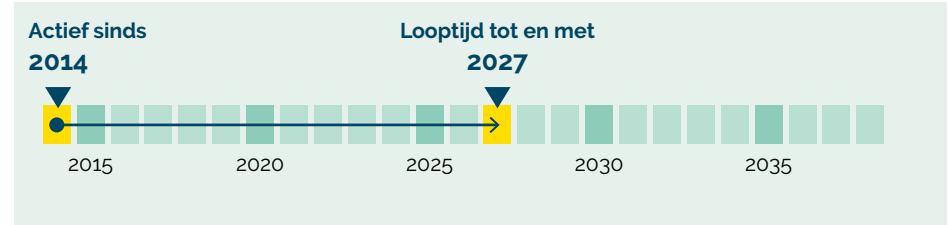
“ Realiseren NNB (provinciale en Rijksdeel), inclusief EVZ ”

Organisatievorm en beheer

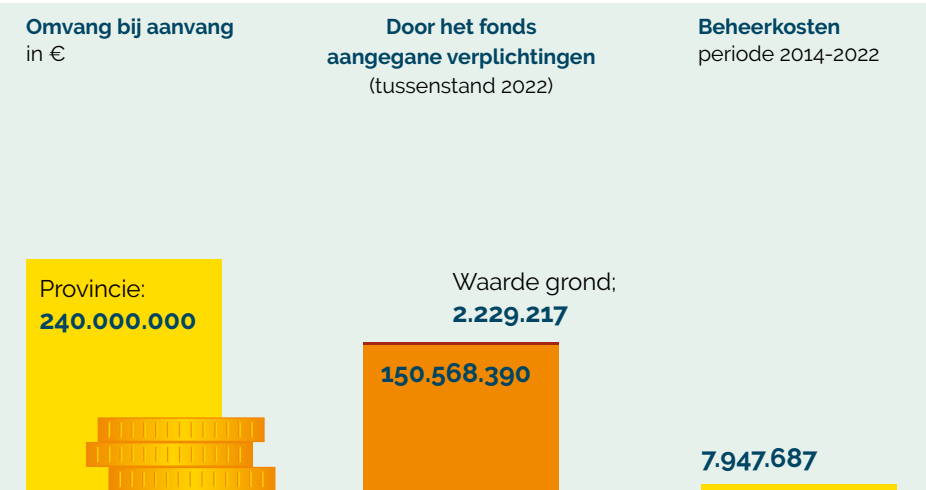
GOB GOB BV

Looptijd

Financieel

Het provinciale deel wordt gefinancierd met provinciale middelen en het Rijksdeel met Rijksmiddelen in de vorm van geld of grond.

Omgeving van het fonds

Het GOB voldoet nog steeds aan een maatschappelijke behoefte. Door de Covid-19 pandemie is de waardering voor natuur toegenomen. Door de stikstofcrisis is de discussie rondom natuur nog verder aangezwengeld.

Aandachtspunt PS

De provincie verwacht voor de NNB-opgave door bezuinigingen en prijsinflatie een financieringstekort. Zo besloten PS eind 2022 om de provinciale middelen in het GOB met € 30,9 miljoen te verminderen.

Voorbeeld van een investering

Een voorbeeld van een project waarin het Groen Ontwikkelfonds heeft geïnvesteerd, is de **verkoop van 43 hectare natuurgrond** die deel uitmaakt van het NNB. Dit betrof een mix van percelen die al ingericht zijn of worden ingericht en percelen waarbij geïnteresseerden zelf een inrichtingsplan maken.

Bron www.groenontwikkelfondsbrabant.nl

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)

Voortgang op KPI's*

KPI's

1 Revolverendheid

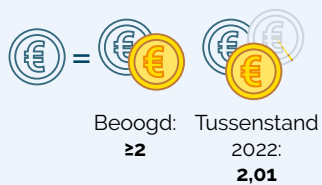
Het GOB is niet beoogd als revolverend fonds. Er werd een beperkt revolverend karakter in ruilgrond verwacht, maar dat is er in de praktijk niet.

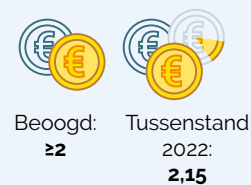
2 en 3 Multiplier provinciale NNB en EVZ

Beoogd ≥ 2 : fonds mobiliseert met elke euro minimaal 1 euro van andere financiers (cofinanciering)

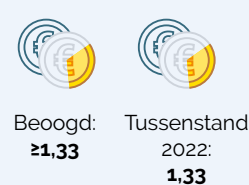
Provinciale NNB

EVZ tot 2018

EVZ sinds 2018

Bijdrage aan cofinanciering 2014 tot 1 juli 2022: € 46.594.721

Bijdrage van manifestpartners 2014 tot 1 juli 2022: € 15.557.016 en 1.093 ha

* Beperkt tot de KPI's waarvoor een gekwantificeerde norm geldt en die toegepast kunnen worden.

4 Verhouding waarde beschikbare ruilgrond en waarde gerealiseerde natuur rijksdeel NNB

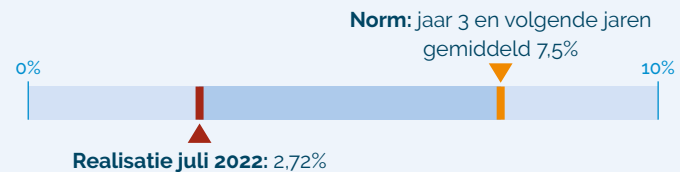

5 Uitputting fonds: beschikbaar vrij vermogen is groot genoeg voor de nog te realiseren opgave binnen de kaders

✓ Ja, maar voor toekomst andere verwachting (zie Omgeving van het fonds)

6 Realisatie in hectare versus inbreng aan middelen en grond

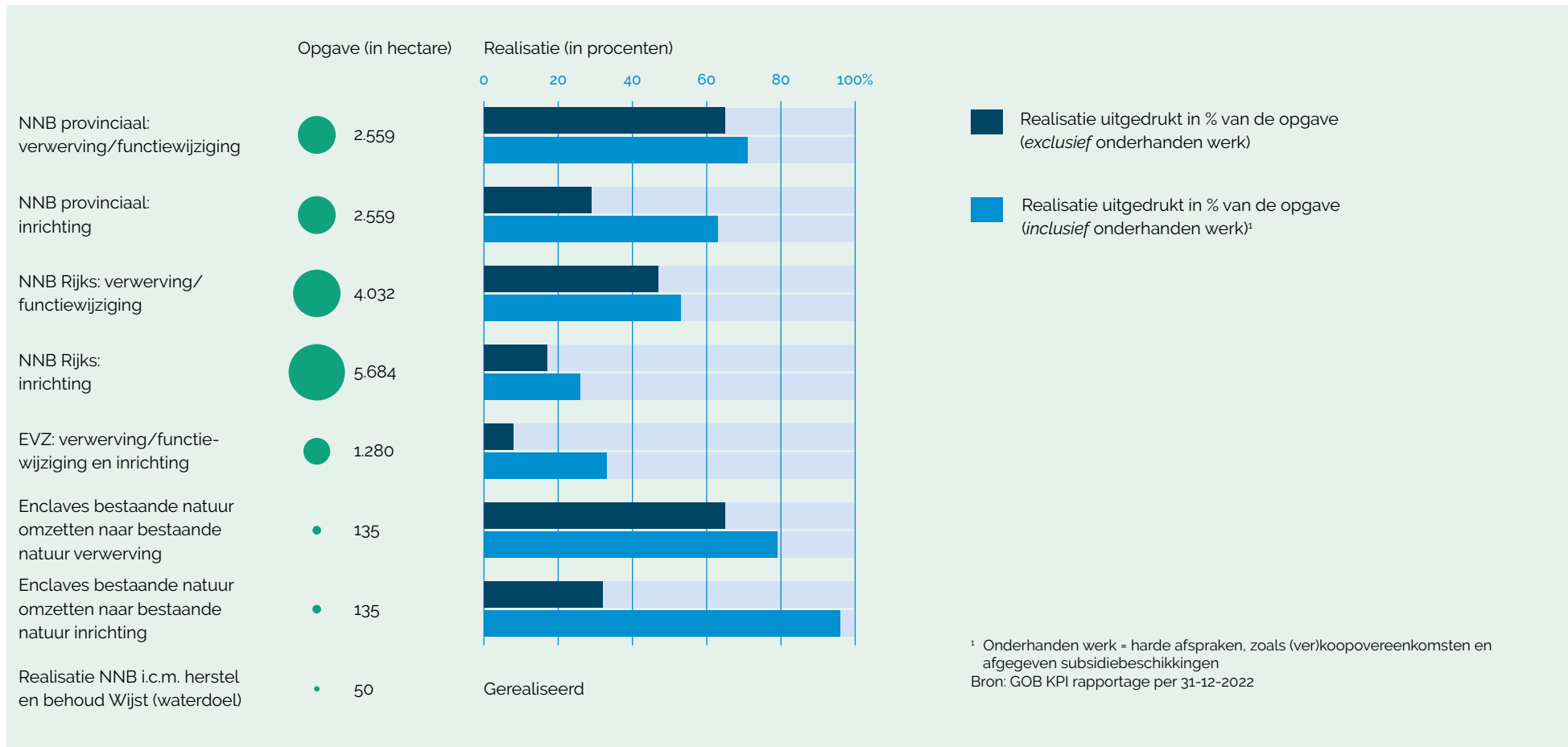
Totale opgave niet op schema, maar op onderdelen wel op schema.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)

Resultaten

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)

4.4.1 Doelen

In 2010 overhandigden twaalf organisaties op het gebied van natuur, water, milieu, landbouw, recreatie en landschap de provincie Noord-Brabant een manifest. Dit manifest vormde de opmaat voor een bod van de organisaties om gezamenlijk € 160 miljoen in de Brabantse natuur te investeren, mits de provincie dat bedrag zou verdubbelen. De provincie heeft daarop het Groen Ontwikkelfonds Brabant opgericht en het bedrag aangevuld met € 240 miljoen.³²

Specifiek kwamen de doelen op het volgende neer:

- Het realiseren van 3.100 ha provinciale Ecologische Hoofdstructuur (EHS) in Brabant, die bijdraagt aan de ecologische doelstellingen (onder andere biodiversiteit) en het vestigingsklimaat. EHS heet nu Natuurnetwerk Brabant (NNB).
- Het realiseren van 2.274 ha Rijks EHS (NNB) in Brabant, die bijdraagt aan de ecologische doelstellingen en het vestigingsklimaat.
- Het realiseren van 710 kilometer Ecologische Verbindingszones in Brabant, die bijdragen aan de ecologische doelstellingen en het vestigingsklimaat.

Deze doelen zijn in de afgelopen jaren uitgebreid en aangepast. De volgende zes deelopdrachten dienen te worden gerealiseerd vóór 1 januari 2028:

- Realisatie van 2.559 ha provinciale NNB (exclusief de verwerving van de gronden die zijn gelegen in de door GS aangewezen vijf complexe PAS-gebieden).
- Realisatie van 4.032 ha Rijks NNB, alsmede de verwerving van 46 ha, gelegen in de overige negen PAS-gebieden op basis van volledige schadeloosstelling.
- Inrichten van 8.243 ha NNB (zowel provinciale als Rijks NNB), exclusief de inrichting van de voor PAS benodigde percelen.
- Realisatie van 1.280 ha Ecologische Verbindingszone.

- Realisatie van 135 ha Enclaves in bestaande Natuur, zowel verwerving als inrichting.
- Realisatie van 50 ha NNB (incl. EVZ's) met wijstpotentie in Noord-Brabant. Moet vóór 1 januari 2023 gerealiseerd zijn.

Voor deze opgave verwacht de provincie door bezuinigingen en prijsinflatie op dit moment een financieringstekort. Zo hebben PS in december 2022 besloten om de resterende provinciale middelen in het GOB met € 30,9 miljoen te verminderen (Actualisatie Businesscase NNB/GOB). Dit zal bij de begroting 2024 financieel worden verwerkt, als onderdeel van bezuinigingen op het Programma Natuur van in totaal € 41,2 miljoen.

4.4.2 Organisatieopzet en afspraken

Voor de uitvoering en het beheer van het fonds hebben GS de GOB BV als uitvoeringsorganisatie van de provincie opgericht. De provincie is voor 100% aandeelhouder. De aandeelhoudersinstructie en het investeringsreglement zijn door GS vastgesteld. GOB BV moet functioneren als een kleine slagvaardige organisatie die opereert binnen die kaders. De directeur is in dienst bij GOB BV, andere medewerkers worden ingehuurd van of gedetacheerd vanuit de provincie. De organisatie kan zelfstandig beslissen over aanvragen en investeringsvoorstellen binnen de kaders van het provinciale natuurbeleid en het grond- en vastgoedbeleid.

Voor een grondtransactie (dat houdt in zowel aan- als verkopen) van een totale waarde van meer dan € 3 miljoen (zonder gebouwen) is voorafgaande goedkeuring vereist van de Algemene vergadering van aandeelhouders (AvA). Goedkeuring van de AvA geldt voor aan- en verkopen van grond mét gebouwen alleen indien deze een totale waarde van € 4 miljoen of meer hebben.

³² www.groenontwikkelfondsbrabant.nl/over-gob/partnerorganisaties-2

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB)

GOB BV heeft de volgende bevoegdheden:

- grondaankopen tot een maximum van 30% van het beschikbare NNB-budget puur voor grondverwerving;
- het verkopen van grond voor (en op naam van) de provincie onder de bepaalde voorwaarden;
- het aankopen van maximaal 1.100 ha ruilgronden voor (en op naam van) de provincie met inachtneming van de bepaalde voorwaarden;
- GOB BV is gerechtigd om, na goedkeuring door de AvA, in plaats van verkoop van grond, deze grond - onder nadere voorwaarden - meerjarig te verpachten. Dit moet dan wel gebeuren met inachtneming van het bepaalde in Boek 7, titel 5 (Pacht) Burgerlijk Wetboek en de daarop gebaseerde uitvoeringsregelingen;
- het kopen van grond met gebouwen in het NNB met inachtneming van de voorwaarden.

De provincie en manifestpartners hebben in het kader van de samenwerkings-overeenkomst een gezamenlijke Werkeenheid opgezet die advies kan geven en ondersteuning kan verlenen aan initiatieven voor ontwikkelen van nieuwe natuur vanuit de samenleving: manifestpartners, gemeenten, bedrijven en burgers. In de Werkeenheid zitten vertegenwoordigers van de verschillende manifestpartners. De Werkeenheid wordt voorgezeten door een medewerker van de provincie. De Werkeenheid voert maandelijks gestructureerd werkoverleg met GOB BV.

Hiernaast is er de Adviescommissie Realisering Natuurnetwerk Noord-Brabant, die de directeur van GOB BV adviseert over subsidieaanvragen die bijdragen aan de realisatie van het NNB. De commissie bestaat uit een voorzitter en vier leden. De samenstelling van deze commissie is gelijk aan die van de Investeringscommissie Grondtransacties die de directeur van GOB BV adviseert over grondtransacties.

De afspraken en kaders inzake het fonds worden geformaliseerd in diverse documenten, zoals statuten van de fonds-BV, een aandeelhoudersinstructie en een reglement voor de investeringscommissie.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Leisure Ontwikkel Fonds

Het Leisure Ontwikkel Fonds Noord-Brabant verstrekt marktconforme leningen aan ondernemers met een innovatief en kwalitatief onderscheidend plan voor de Brabantse vrijetijdssector, en stimuleert zo de ontwikkeling van nieuw vrijetijdsaanbod in Brabant. Doelen: 1. structureel meer bezoekers van verder weg naar Brabant trekken, die langer blijven en meer besteden, en 2. het leef- en vestigingsklimaat voor de Brabanders zelf te verbeteren. *Cijfers: jaarstukken 2022, Jaarrekening LOF 2022 en door de provincie aan de rekenkamer verstrekte informatie*

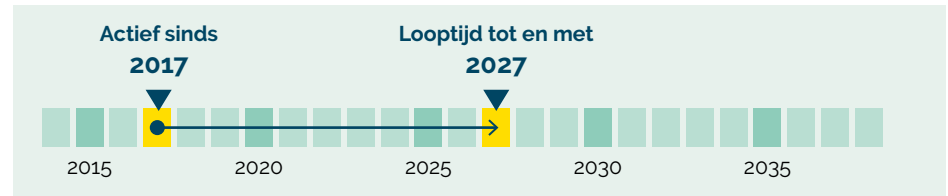
Hoofddoel

“ Versterking en innovatiestimulering van de leisuresector in Brabant ”

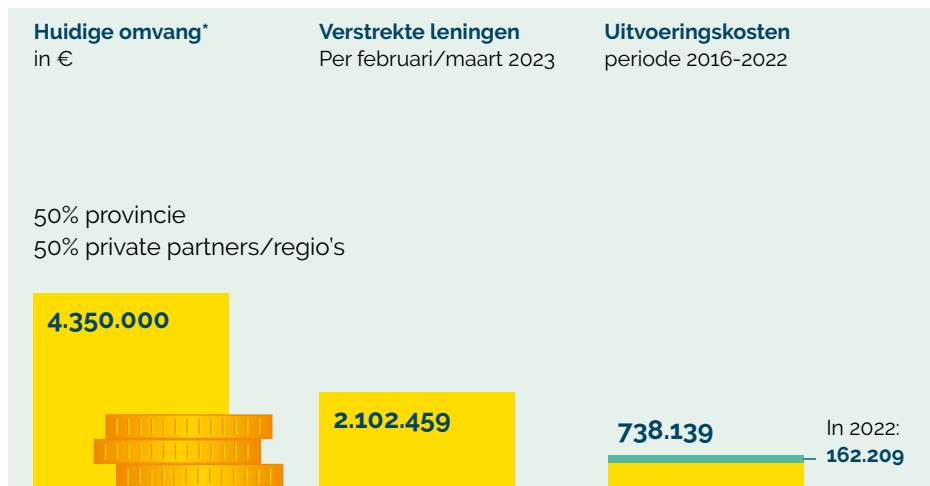
Organisatievorm en beheer

LOF
 Stichting Leisure Ontwikkel Fonds Noord-Brabant

Looptijd

Financieel

* Beoogde omvang € 10 miljoen: € 5 miljoen provincie en € 5 miljoen partners/regio's.

Voorbeeld van een investering

Een voorbeeld van een project waarin het Leisure Ontwikkel Fonds heeft geïnvesteerd, is een **fietsbrug door het Oorlogsmuseum Overloon**. Iedereen mag via deze brug gratis door het museum fietsen. Het geïnvesteerde bedrag is niet openbaar.

Bron: <https://www.lofbrabant.nl/project/orlogsmuseum-overloon/>
 foto: Oorlogsmuseum Overloon

Voortgang op KPI's

1 **2** **1/2 op schema**

1 Revolverendheid
 Beoogd: 33-66%
 Tussenstand 2022: **nog niet meetbaar**

2 Multiplier
 Beoogd ≥2: fonds mobiliseert met elke euro minimaal 1 euro van andere financiers (cofinanciering)

 =

Beoogd: **≥2** Tussenstand 2022: **2**

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Leisure Ontwikkel Fonds

4.5.1 Organisatieopzet

Het beheer van het fonds wordt uitgevoerd door een stichting: Stichting Leisure Ontwikkel Fonds Noord-Brabant. De provincie heeft hierin een aandeel van 50% en is daarmee lid van de raad van deelnemers. De initiatiefnemers zijn Midpoint Brabant, Efteling, Libéma en de provincie. Later hebben zich ook de Beekse Bergen, Regio Noordoost-Brabant/AgriFood Capital, Regio West-Brabant en Metropoolregio Eindhoven aangesloten. Het fonds heeft een investeringscomité.

De afspraken en kaders inzake het fonds zijn geformaliseerd in diverse documenten, zoals de statuten en een investeringsreglement.

Hierna volgt een toelichting op de terminologie die gebruikt wordt bij het LOF. Het LOF kent een trap 1 en trap 2. Trap 1 betreft financiering/voeding van het fonds. Het fonds wordt naast de bijdrage van de provincie en de regio's namelijk gevoed door een opslag van 0,5% op de (marktconforme) rente op leningen die uit de immunisatieportefeuille (trap 1) zijn verstrekt aan de Efteling en Libéma/Safaripark Beekse Bergen voor de uitbreiding van hun verblijfsaccommodaties. Trap 1 staat alleen open voor bedrijven die voldoen aan de criteria: hoog maatschappelijk rendement en laag risico. Via trap 2 worden leningen verstrekt vanuit het fonds voor ontwikkeling en realisatie van innovatieve leisure projecten tot een maximum van € 1 miljoen. In dit onderzoek richten we ons op het fonds zelf, dus trap 2. In bijlage B.3 gaan we in op de immunisatieportefeuille en komt trap 1 kort aan de orde.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Brabant Startup Fonds (BSF)

Het Brabant Startup Fonds financiert kansrijke startende ondernemingen in Noord-Brabant die innovatief en kennisintensief zijn. Het fonds helpt hen om van idee tot productmarktfit te komen en (vervolg-)investeerders aan te trekken. Zo zorgt het Brabant Startup Fonds voor een blijvende sociaal maatschappelijke en economische impact in de provincie Noord-Brabant. *Cijfers: jaarstukken 2022, tenzij anders vermeld*

Hoofddoel

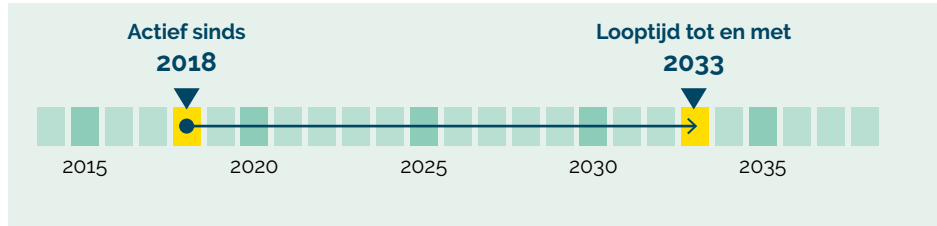
“Ondersteunen beginnende innovatieve bedrijven ter versterking van de Brabantse economie”

Organisatievorm en beheer

BSF Brabant Startup Fonds BV

Looptijd

Financieel

De fondsomvang was per 1-10-2021 € 20 miljoen; er is namelijk € 10 miljoen nieuw aangetrokken (50% Rijk en 50% provincie)

* Bron: informatie aangeleverd door de provincie n.a.v. schriftelijke vragen van de rekenkamer

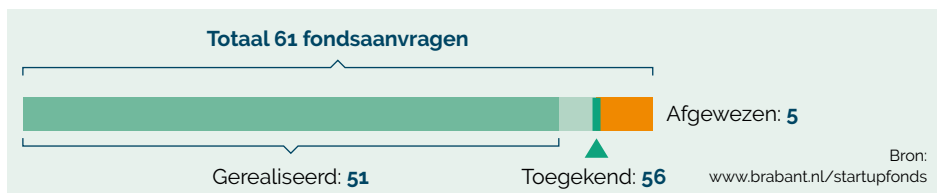
Voorbeeld van een investering

Een voorbeeld van een project waarin het Brabant Startup Fonds heeft geïnvesteerd, is **HANDLEFY**, een platform (app) voor het managen van spullen. Het geïnvesteerde bedrag is niet openbaar, maar de investering zorgt voor doorontwikkeling van de bestaande app

Bron: <https://www.brabant.nl/subsites/brabantstartupfonds/projecten/handlefy>

Fondsaanvragen in de periode 1 juli 2018 - 1 juli 2022

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Brabant Startup Fonds (BSF)

Voortgang op KPI's

3/4 op schema

KPI's

1 Revolverendheid
 Beoogd nominaal 50%: fonds heeft einde looptijd de helft van de nominale waarde bij aanvang

Tussenstand 2022:
nog geen indicatie mogelijk

3 Leningen aan sleuteltechnologieën / (cross-overs van) topclusters

Norm: 90% 100%

Realisatie: 91%

Sleuteltechnologieën / (cross-overs van) topclusters:

- High-tech Systems & Materials
- (Agro)food
- Maintenance
- Life Sciences & Medische Technologie
- Biobased Economy
- Logistiek

Impact & vervolfinanciering (1 juli 2018 - 1 juli 2022)

Cumulatieve omzet startups over 4 jaar: € 2,2 miljoen	Huidig aantal FTE startups: 156	Vervolfinanciering startups: € 86 miljoen
---	---	---

Bron: www.brabant.nl/startupfonds

2 Multiplier
 Beoogd ≥ 3 : fonds mobiliseert met elke euro minimaal 2 euro van andere financiers (cofinanciering)

Beoogd: ≥ 3

Tussenstand 2022: **9,1**

* Dit geldt voor onderdeel PNB-fonds. Voor onderdeel VFF-fonds geldt norm van 5.

4 Leningen aan missiegedreven innovaties / vier maatschappelijke opgaven

Norm: 60% 100%

Realisatie: 95%

Missiegedreven innovaties / vier maatschappelijke opgaven:

- Duurzame Agro & Food ketens
- Slimme mobiliteit
- Gezonder ouder worden
- Duurzame energie

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Brabant Startup Fonds (BSF)

4.6.1 Doelen

Het Brabant Startup Fonds is begonnen als Valorisatiefonds. Dit fonds moet via financieringen aan kansrijke start-ups bijdragen aan de visie voor de economische positie van Brabant uit het Economisch Programma Brabant 2020 en de Agenda van Brabant.

De financieringen moeten beginnende bedrijven helpen om van idee tot product (market fit) te komen, zodat (vervolg)investeerdere bereid zijn opnieuw te investeren in de volgende fase van het bedrijf. Het doel is dus ook om bedrijven te ondersteunen blijvend impact te genereren. Kortom, bedrijven moeten geholpen worden om van start-up naar scale-up te groeien.

Het Startup Fonds heeft een driedelige ambitie:

- Bijdragen aan versterking, groei en vernieuwing van de Brabantse economie (gerelateerd aan omzet en werkgelegenheid).
- (Meer) startende ondernemingen die 'investor ready' zijn, en de stap van 'ideation fase' naar 'start-up fase' maken (het verhogen van de conversieratio; m.a.w. het verhogen van de kans op succesvolle doorgroei).
- Een schakel vormen in de sluitende financieringsketen voor innovatieve startende bedrijven in de topclusters en in de crossovers tussen de topclusters.

4.6.2 Organisatieopzet

Het Startup Fonds is een aparte BV met de provincie als enige aandeelhouder. Bij aanvang was de provincie ook de enige partij die geld bij het fonds binnenbracht. Daar is in 2021 het Rijk bijgekomen, toen de provincie een aanvraag heeft ingediend om het fonds met € 10 miljoen aan te vullen. Daarvan is 50% gefinancierd vanuit de provincie.

De provincie stelt als aandeelhouder de kaders vast, zoals:

- Definiëren van ambities en daaraan gekoppelde doelstellingen.
- Stellen van randvoorwaarden, zoals maximale kosten en staatssteun-proof handelen.
- Vaststellen van de statuten van de fonds-BV en een aandeelhoudersinstructie.
- Benoemen van fondsmanager: verantwoordelijk voor het dagelijks portfolio, financieel en risicobeheer van het fonds.
- Benoemen van investeringscommissie, die de fondsmanager onafhankelijk adviseert over het verstrekken van leningen uit het 'Valorisatiefonds'. Deze commissie bestaat uit minimaal drie externe deskundigen, waarbij naast financiële kennis ook marktkennis en kennis van innovatie nodig is. De Investeringscommissie bestaat uit onafhankelijke externe experts die geen belang hebben bij het verstrekken van een lening.

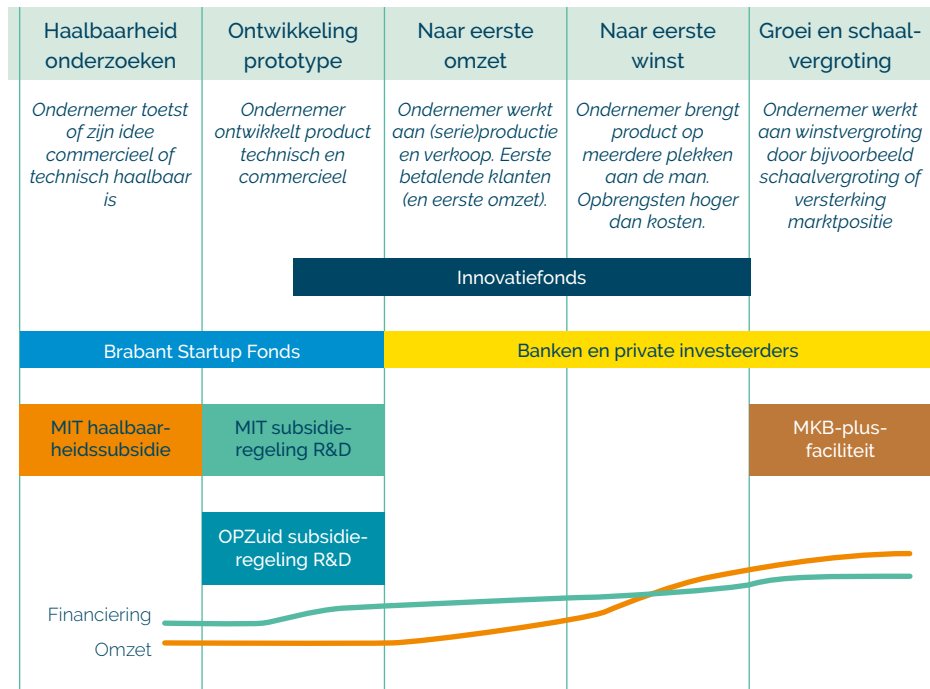
De afspraken en kaders inzake het fonds worden geformaliseerd in diverse documenten, zoals statuten van de fonds-BV, een aandeelhoudersinstructie, een opdracht aan de fondsmanager, een reglement voor de investeringscommissie.

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Brabant Startup Fonds (BSF)

Figuur 4 Schematisch weergave financieringsketen

Bron: Fondsplan BSF

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Breedbandfonds (tot 2018)

Aanleg bevorderen van hoogwaardig breedband in Brabant, in het bijzonder in gebieden en op bedrijventerreinen waar geen breedband aanwezig is.

Cijfers: jaarstukken 2018

Hoofddoel

“ Aanleg bevorderen van hoogwaardig breedband in Brabant ”

Organisatievorm en beheer

BOM BV onder beheer van Brabantse Ontwikkelings Maatschappij (BOM)

Looptijd

Financieel

Omgeving van het fonds

Fonds is in 2018 beëindigd. Bij beëindiging was doel bereikt: een private partij heeft de opgave om breedband uit te rollen overgenomen. Er was dus geen sprake meer van marktfalen, wat een reden was voor de fondsoprichting.

Voortgang op KPI's

2/2 gehaald

KPI's

1 Revolverendheid
Beoogd 100%: fonds heeft einde looptijd zelfde nominale waarde als bij aanvang

Verwachte waarde op moment van beëindiging **98,5%**

2 Multiplier
Beoogd ≥ 2 : fonds mobiliseert met elke euro minimaal 1 euro van andere financiers (cofinanciering)

Beoogd: ≥ 2 Stand op moment van beëindiging: **2,12**

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Breedbandfonds (tot 2018)

4.7.1 Doelen

Het Breedbandfonds was onderdeel van de Digitale Agenda Brabant 2013-2020, die als voornaamste doel had om breedbandverbinding in Noord-Brabant toegankelijk te maken voor alle bedrijven en huishoudens. De hoofddoelstelling van het Breedbandfonds was dan ook om de aanleg te bevorderen van hoogwaardig breedband in Brabant, in het bijzonder in gebieden en op bedrijventerreinen waar nog geen breedband aanwezig was (die werden ook wel 'witte gebieden' genoemd). De opgave van het aanjagen en versnellen van de beschikbaarheid van breedbandaansluitingen en het gebruik daarvan in witte buitengebieden en bedrijventerreinen werd concreet als volgt gedefinieerd:

- Aantal aansluitingen (HP) buitengebied: 50.000 (70% van totale opgave uit de Digitale Agenda).
- Aantal aansluitingen (HP) bedrijventerreinen: 3.000 (circa 70% van totale opgave uit de Digitale Agenda).

In 2016 besloten GS om het Breedbandfonds niet meer in te zetten voor de uitrol van breedband in Noord-Brabant, maar dat die uitrol met andere middelen gefinancierd of gestimuleerd wordt. De betrokkenheid van een private partij (Maatschappij voor Breedband Internet Brabant [Mabib]) gaf hierbij de doorslag. De fondsvoorwaarden boden geen mogelijkheden meer om in zogenaamde 'witte gebieden' te investeren. Om deze reden is de organisatie van het Breedbandfonds in 2017 afgebouwd en heeft de BOM zich beperkt tot het beheren van twee lopende financieringen.

In 2018 is het beheer van deze twee lopende financieringen uit het fonds (totaal € 3,8 miljoen) overgenomen van de BOM. Het beheer is ondergebracht bij het Provinciaal Ontwikkelbedrijf. Gelet op het karakter van de financieringen (subsidies in de vorm van een lening met een hypotheekrecht op de glasvezelinfrastructuur) sluit dit aan bij de subsidieleningen in de vastgoedportefeuille van het Provinciaal Ontwikkelbedrijf.

4.7.2 Organisatieopzet

Het Breedbandfonds was net als het Energiefonds en Innovatiefonds op afstand van de provincie gezet en ondergebracht bij de BOM, met de provincie als enige financier. Binnen de BOM was een fondsmanager verantwoordelijk voor dagelijks, portfolio, financieel en risicomanagement en het voorbereiden van investeringsbeslissingen. De Investeringscommissie, met daarin een expert op het gebied van breedband, gaf niet-bindende adviezen over investeringen.

De afspraken en kaders inzake het fonds waren ook bij het Breedbandfonds vastgelegd in documenten zoals de statuten, de aandeelhoudersinstructie, het Businessplan en de aandeelhoudersinstructie.

Een RvC hield namens de aandeelhouder toezicht op besluitvorming, management en strategie van het Breedbandfonds. Het bestuur van Breedbandfonds Brabant BV nam de beslissingen over (des)investeringen. De BOM ondersteunde daarbij het fondsmanagement op het gebied van marketing, communicatie, controlling, juridische zaken, ICT, secretariële zaken, administratie, facilitaire zaken en rapportage & verantwoording. Waar nodig werd advies ingeroepen van externe specialisten.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

B.1 Aanpak onderzoek

B.2 Literatuur

B.3 Immunisatieportefuille en Investeringsagenda

B.4 Revolverende fondsen andere provincies

Bijlagen

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

B.1 Aanpak onderzoek

De Zuidelijke Rekenkamer geeft in dit beschrijvende onderzoek antwoord op de volgende vragen:

- Wat is een (investerings)fonds?
- Wat zijn grondslagen voor investeringsfondsen?
- Waarom wordt voor dit instrument gekozen?
- Welke kaderstellende en controlerende mogelijkheden hebben PS bij investeringsfondsen?
- Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen de verschillende investeringsfondsen onderling?
- Wat zijn op hoofdlijnen verschillen tussen de Nederlandse provincies in aantal, financiële omvang van en thema waarop investeringsfondsen zich richten?

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is relevante openbaar beschikbare informatie bestudeerd, zoals provinciale kaders, rapportages van uitgevoerde evaluaties, provinciale begrotingen en jaarverslagen en andere informatie die aan PS is aangeboden. Daarnaast is gebruik gemaakt van aanvullende documenten van de provincie, onderzoeken van andere rekenkamers, jaarverslagen van de andere provincies en diverse websites. De documentanalyse is aangevuld via schriftelijke vragen aan betrokkenen van de provincie. In bijlage B.2 is een overzicht opgenomen van de bestudeerde documenten.

Zie de [startnotitie](#) voor meer informatie over het onderzoek

De conceptversie van voorliggend beschrijvend achtergronddocument is op 8 maart 2023 aangeboden voor ambtelijk wederhoor. Op 29 maart 2023 is de ambtelijke reactie van de provincie ontvangen. De reactie is door de rekenkamer besproken en verwerkt in voorliggende definitieve versie, die is vastgesteld door het bestuur van de rekenkamer op 3 april 2023.

Naast dit beschrijvende achtergronddocument heeft de rekenkamer ook een oordelend onderzoek uitgevoerd. Dit onderzoek richtte zich op de [kwaliteit van de sturings- en verantwoordingsinformatie](#) over de investeringsfondsen aan PS. De rapportages over beide onderzoeken zijn in juli 2023 gepubliceerd.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

B.2 Literatuur

B.2.1 Geraadpleegde documenten provincie Noord-Brabant

- Voorjaarsnota 2022 'Koersvast in onzekere tijden', 2012
- Statenvoorstel 67/12A, Fondsvoorstellen 2^e tranche Investeringsagenda, 2012
- Nota Samenwerkingsrelaties en Verbonden Partijen, 2014 en geactualiseerde versie 2015
- Statenvoorstel 59/15 Uitwerking bestuursakkoord 2015-2019, bijlage 3, 2015
- Statenmededeling Tweede evaluatie Brabantse Investeringsfondsen 2017-2020, 2021 (incl. bijlagen)
- Factsheet Immunisatieportefeuille Noord-Brabant, Publieke investeringen en rendement, 2021
- Verordening treasury Noord-Brabant 2021, 2021
- Treasurystatuut Noord-Brabant 2022, 2022
- Kennissessie revolverend fonds 7 april 2022
- Memo gedeputeerde Smeulders, Behandeling toezegging informatieverstrekking Provinciale Staten inzake uitzettingen in de immunisatieportefeuille, 15 juni 2022
- Begrotingen en jaarstukken provincie Noord-Brabant 2018 t/m 2021 en begrotingen 2022 en 2023

B.2.2 Geraadpleegde literatuur en documenten overig

- Algemene Rekenkamer, Zicht op revolverende fondsen van het Rijk, 2019
- Algemene Rekenkamer, Warmtefonds: geen gratis geld, 2021
- ECORYS en ERAC impact, Praktijkervaringen met Revolverende Fondsen, 2013
- Jaarstukken 2021 van alle provincies
- Jaarrekening 2022 Leisure Ontwikkel Fonds Brabant, 2023 (concept)
- Voortgangsrapportages 2022 van de zes lopende investeringsfondsen
- Businessplannen, investeringsstrategieën, investeringsplannen, investeringsreglementen, aandeelhoudersinstructies en statuten van de investeringsfondsen
- KplusV, Noord-Brabantse fondsen, Evaluatie 2013-2016, 2017

- KplusV, Evaluatie Fondsen Noord-Brabant, 2021
- Noordelijke Rekenkamer, Uit het oog uit het hart? Revolverende fondsen, 2021
- Randstedelijke Rekenkamer, Garanties, leningen en revolverende fondsen, 2018
- Rekenkamer Den Haag, Handreiking revolverende fondsen, 2020
- Rekenkamer Oost-Nederland, Een kwestie van lange adem, effectiviteit fondsen, 2022
- Zuidelijke Rekenkamer, IJkpunten investeringsstrategie Agenda van Brabant, 2011
- Zuidelijke Rekenkamer, Inzicht in resultaten subsidieregelingen provincie Noord-Brabant, 2013
- Zuidelijke Rekenkamer, Rekenkamerbrief Fondsvorming provincie Noord-Brabant, 2013
- Zuidelijke Rekenkamer, Informatievoorziening investeringsfondsen provincie Noord-Brabant, 2017
- Zuidelijke Rekenkamer, Financiële bindingen provincie Noord-Brabant, 2019
- www.dfbonline.nl
- www.financiereninnetwerken.nl
- <https://smart-robotics.io/en/>
- www.bom.nl, www.brabantc.nl, www.groenontwikkefondsbrabant.nl, www.lofbrabant.nl, www.brabant.nl/subsites/brabantstartupfonds

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

B.3 Immunisatieportefeuille en Investeringsagenda

B.3.1 Immunisatieportefeuille

De Immunisatieportefeuille is in 2010 door PS vastgesteld, waarvoor destijds € 2,2 miljard opzij is gezet. Begin 2022 was de boekwaarde naar schatting € 2,3 miljard. Via investeringen (beleggingen) in de publieke taak wil de provincie enerzijds een maatschappelijk rendement realiseren en anderzijds financieel rendement op geïnvesteerd vermogen (gemiddeld ruim 1%). Tot juli 2021 dienden de investeringen een zeer laag risico te hebben omdat de portefeuille eeuwigdurend in stand dient te worden gehouden om jaarlijks de met de aandelenverkoop vervallen dividenduitkering van Essent te compenseren (inkomensfunctie). In de Verordening treasury Noord-Brabant 2021 wordt de immunisatieportefeuille als volgt omschreven: portefeuille van beleggingen met als doel jaarlijks een vaste inkomensstroom te realiseren ten behoeve van de begroting.

In 2021 uitte de provincie de wens om de rendementen te optimaliseren, om onder andere teruglopende inkomsten uit rente en dividend op te vangen. Vanaf grofweg 2012 was de rente over het algemeen alleen maar verder gedaald. Door de ultralage rente liep het rendement van de portefeuille fors terug, waardoor er minder geld naar de begroting ging en de provincie minder kon besteden. Mede door deze ontwikkelingen en voorziene rijksbezuinigingen vanaf 2025 waardoor de provincie ook daardoor minder inkomsten zal hebben, is in 2021 de mogelijkheid geschapen om ook te investeren met een beperkt hoger risico: van beleggen naar maatschappelijk investeren. Om dit te bewerkstelligen is in juli 2021 de treasuryverordening aangepast. Daarmee is meer ruimte ontstaan om te investeren in de publieke taak. Sindsdien werkt de provincie aan het implementeren van de nieuwe mogelijkheden om de middelen uit de immunisatieportefeuille in te zetten.

De beleggingen in deze portefeuille moeten voor wensen en bedenkingen worden voorgelegd aan PS. Ze bestonden uitsluitend uit deposito's in obligaties, deelneming Enexis, leningen aan Enexis en aan openbare lichamen in Nederland, deposito's bij het

Agentschap van het Ministerie van Financiën en leningen ten behoeve van projecten met een maatschappelijk rendement. Deze laatste omvat ook leningen aan de Beekse Bergen (€ 61,5 miljoen) en de Efteling (€ 15 miljoen) voor duurzame investeringen in verblijfsaccommodaties en werkgelegenheid; om het Leisure Ontwikkel Fonds (LOF) mogelijk te maken. Dit fonds, dat wordt aangeduid als trap 2 van het LOF, wordt namelijk mede gefinancierd/gevoed door een opslag van 0,5% op de (marktconforme) rente op voornoemde leningen uit de immunisatieportefeuille. Deze voeding van het fonds wordt aangeduid als trap 1 van het LOF.

Door veranderde wetgeving mag niet meer worden belegd in obligaties. Maar door de aanpassing van de treasuryverordening in 2021 zijn wel leningen, investeringen en garanties in de publieke taak met een beperkt hoger risico mogelijk. In dat kader is ook een risicoreserve aangemaakt, voor het opvangen van mogelijke vermogensverliezen. Deze is gevoed met de boekwinst van € 90 miljoen die is gemaakt bij de verkoop van de obligaties. De risicoreserve kan jaarlijks worden aangepast aan de samenstelling van de uitzettingen.

PS worden jaarlijks bij drie vaste momenten geïnformeerd over de meest actuele ontwikkelingen en de investeringen en uitzettingen die lopen vanuit de immunisatieportefeuille. In januari via het treasury jaarplan en in juni en november in de paragraaf treasury als onderdeel van respectievelijk de provinciale jaarstukken en de begroting. Hierbij wordt ook de jaarlijkse actualisatie van de risicoreserve aan PS verantwoord. Daarnaast wordt ieder investeringsvoorstel (businesscase) vanuit de immunisatieportefeuille aan PS voorgelegd voor wensen en bedenkingen.

In onderstaande figuur is het verschil tussen de portefeuille vóór en na 2021 schematisch weergegeven, evenals de verdeling van de uitzettingen van de immunisatieportefeuille per ultimo 2022.

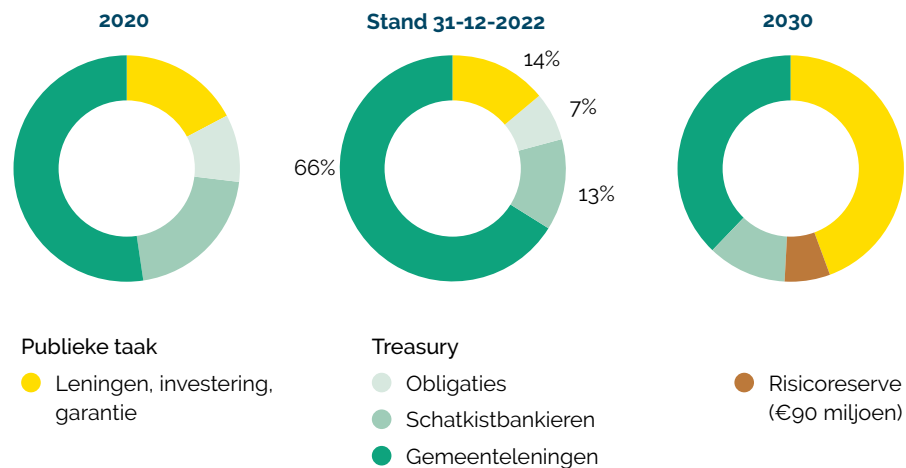

1 Technische informatie	2 Juridisch-bestuurlijk	3 Zeven investeringsfondsen	4 Per investeringsfonds	Bijlagen
-------------------------	-------------------------	-----------------------------	-------------------------	----------

Figuur B3.1 Opbouw immunisatieportefeuille 2020 en 2030 en stand van zaken 31-12-2022

Boekwaarde immunisatieportefeuille begin 2022: naar schatting € 2,3 miljard

Bronnen: Provincie Noord-Brabant, Factsheet Immunisatieportefeuille 2021 en jaarstukken 2022 (eigen bewerking)

Uit onderstaand overzicht van 22-12-2022 blijkt dat op dat moment de hoogste bedragen zijn uitgezet bij Enexis (bijna € 160 miljoen), de NWB Bank en de BNG Bank (beide circa € 50 miljoen).

Tabel B3.1 Overzicht immunisatieportefeuille per 22 december 2022, in € miljoen

Tegenpartij	Initieel bedrag	Uitstaand bedrag per 22-12-2022
NWB Bank (Nederlandse Waterschapsbank)	50,0	50,0
BNG Bank (Bank Nederlandse Gemeenten)	149,8	49,8
Ministerie van Defensie	22,0	22,0
Efteling	15,0	4,5
Safari Resort Beekse Bergen (eerste fase)	41,5	33,7
Zonnepanelen project Zuidoost-Brabant	24,4	14,6
Enexis	159,5	159,5
Vestia woningen Bergeijk	45,0	-
Financiering gebouw "Grizzly" op Pivot Park	33,9	13,5
Safari Resort Beekse Bergen (tweede fase)	20,0	12,0
Terminal Eindhoven Airport	55,0	-
Grondbank Brabant	42,5	-
Belevenispark Pukkemuk	10,0	-
Totaal	668,6	359,6

B.3.2 Investeringsagenda

In 2010 hebben PS ook besloten tot instelling van de reserve Investeringsagenda. De omvang van deze reserve was maximaal € 1 miljard. Begin 2022 had deze een boekwaarde van naar schatting € 387 miljoen. De reserve staat ten dienste van de investeringsstrategie van de Agenda van Brabant (spaarfunctie) en moet op de juiste momenten de middelen genereren voor de uitvoering van de geplande investeringen van deze Investeringsagenda. De reserve wordt gevoed met de jaarlijkse opbrengsten (beleggingsrendementen en kapitaalopbrengsten) voortvloeiend uit de aandelenverkoop Essent, voor zover het de middelen betreft die niet zijn aangemerkt als onderdeel van de immunisatieportefeuille. De Investeringsagenda is ingevuld via drie

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

tranches. Alle investeringsfondsen, met uitzondering van het Brabant Startup Fonds, maken onderdeel uit van deze investeringsagenda. Ze zijn met name opgesteld in de 2e tranche.

In de 1e tranche is geïnvesteerd in infrastructuur, erfgoedcomplexen, energietransitie, culturele hoofdstad 2018, sport en landschappen. Deze zijn nagenoeg geheel in subsidies à fonds perdu verstrekt: subsidies in de vorm van een gift. In de 2e tranche zijn vier investeringsfondsen ingesteld, waarvan er drie nominaal revolverend zijn. In het bestuursakkoord 2015-2019 'Beweging in Brabant' zijn in de 3e tranche middelen gelabeld voor de onderwerpen: transitie agrofood, energietransitie, energieneutrale woningen, ecologische structuurversterking, deltaprogramma, economische structuurversterking en vrije tijd, cultuur, sport en erfgoed. De middelen die hierbij zijn ingezet, betreffen het meest subsidies à fonds perdu en daarnaast revolverende middelen. Deze middelen zijn inmiddels ook toegekend, onder andere aan het Leisure Ontwikkel Fonds.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

B.4 Revolverende fondsen andere provincies

Zoals in paragraaf 3.3 aangegeven, bleek er op basis van openbaar beschikbare informatie voor investeringsfondsen geen gedetailleerde vergelijking mogelijk tussen provincies. Om toch een beeld te kunnen schetsen over revolverende fondsen van andere provincies, geven we in onderstaande tabel op basis van met name uitgevoerde onderzoeken een overzicht van revolverende fondsen van de andere provincies.

Uitgaande van de gegevens uit onderstaande tabel hebben de provincies Noord-Brabant en Limburg relatief veel revolverende fondsen (6/7), de andere provincies hebben er ongeveer twee tot vier. De omvang van de revolverende fondsen van de provincies Noord-Brabant (circa € 500 miljoen), Gelderland en Overijssel (elk circa € 300 miljoen) en Zuid-Holland en Limburg (elk circa € 200 miljoen) is het grootst. Op rijksniveau waren er eind 2017 minstens 30 revolverende fondsen, met een totaal bedrag aan toegezegde rijksmiddelen van ten minste € 3,6 miljard.³³ In paragraaf 3.3 geven we de thema's waarin vooral wordt geïnvesteerd bij alle provincies: stimuleren economie (via onder andere innovaties) en stimuleren duurzaamheid/energie.

Tabel B4.1 Revolverende fondsen in andere provincies

Provincie	Fonds	Omvang in € mln	Economie	Energie	Cultuur
Gelderland (2022)	Topfonds Gelderland:				
	• Innovatie- en energie-fonds Gelderland	(45,75 + 64,0=) 109,75	X	X	
	• MKB Kredietfaciliteit Gelderland	47,5	X		
	• Perspectiefonds Gelderland	200,0	X		
	• Ontwikkelings- en herstructureringsmaats.	?	X		

Provincie	Fonds	Omvang in € mln	Economie	Energie	Cultuur
Gelderland (2022)	ION+ (vroeg fase financiering)	3,75	X		
	Start-upfonds Gelderland	5,5	X		
	Gelders Monumenten-fonds	13,5			X
Overijssel (2022)	Energiefonds Overijssel	200 +80 tijdelijke lening		X	
	Innovatiefonds Overijssel	41,5 en circa 0,45 per jaar vanaf 2019	X		
	Herstructureringsmaatschappij Overijssel	55,9 +17,2 lening	X		
Friesland (2021)	Fûns Skjinne Fryske Energzy	90		X	
	Doefonds / Friese Ontwikkelingsmaatschappij	12	X		
Drenthe (2021)	Drentse Energie Organisatie	39,2		X	
	MKB Fonds Drenthe	13,0	X		
Groningen (2021)	Fonds Nieuwe Doen (zorg, leefbaarheid, energie)	48		X	
	Investeringsfonds Groningen (MKB en acquisitiefonds)	60	X		
Zuid-Holland (2021, 2022)	InnovationQuarter (IQ/ Capital) (participatiefonds)	19,2	X		
	UNIIQ (vroeg fase financiering)	?	X		
	EnergiQ	27,4		X	

³³

Algemene Rekenkamer, Zicht op revolverende fondsen van het Rijk, 2019.

1 Technische informatie

2 Juridisch-bestuurlijk

3 Zeven investeringsfondsen

4 Per investeringsfonds

Bijlagen

Provincie	Fonds	Omvang in € mln	Economie	Energie	Cultuur
Zuid-Holland (2021, 2022)	Warmte Participatie Fonds	179,3		X	
Noord-Holland (2018), aandeel provincie	Life Science Fund Amsterdam B.V	2,0	X		
	Participatiefonds Duurzame Economie Provincie Noord-Holland BV	6,5		X	
	Innovatiefonds Noord-Holland BV	1,4	X		
Utrecht (2018), aandeel provincie	Energiefonds Utrecht	16,0		X	
	Utrechtse Cultuurlening	0,3			X
	Gebiedsontwikkelingsfonds Mooi Rijnhuizen	0,7			
Flevoland (2018), aandeel provincie	DE-on	6,0		X	
	MKB-doorstartfonds	2,0	X		
	TMI PoC Fonds Flevoland B.V.	8,0	X		
Limburg 2021	Limburgs Energie Fonds	134,0		X	
	MKB-Leningenfonds B.V.	25,0	X		
	Limburg Business Development Fonds B.V.	29,7	X		
	Chemelot Ventures B.V.	10,0	X		
	Brightlands Ventures Partners Fund IV B.V.	10,0	X		
	Brightlands Agrifood Fonds B.V.	5,0	X		

Bron: Rekenkamer Oost-Nederland, Een kwestie van lange adem, effectiviteit fondsen, 2022 (Gelderland en Overijssel), Noordelijke Rekenkamer, Uit het oog uit het hart? Revolverende fondsen, 2021 (Groningen, Friesland en Drenthe), Presentatie Financieren in netwerken, Kennissessie revolverend fonds 7 april 2022 en provinciale jaarstukken 2021 (Zuid-Holland), Randstedelijke Rekenkamer, Garanties, leningen en revolverende fondsen, 2018 (Noord-Holland, Flevoland, Utrecht), Provincie Limburg, Jaarstukken 2021 (Limburg)

